

पालि मुळाक्षरे / वर्णमाला

(स्वर = Vowels)

अ आ इ ई उ ऊ ए ओ

(व्यंजन = Consonants)

क वग्ग	क	ख	ग	घ	ङ	(Gutterals)
च वग्ग	च	छ	ज	झ	ञ	(Paletals)
ट वग्ग	ट	ठ	ड	ढ	ण	(Cerebrals)
त वग्ग	त	थ	द	ध	न	(Dentals)
प वग्ग	प	फ	ब	भ	म	(Labials)
	य	र	ल	व		
	स	ह	ळ	(^ˆ)	(निग्गहित)	

स्वर परिवर्तन

पालि भाषते 'ऋ', 'लृ', 'ऐ', 'औ', : (विसर्ग) हे स्वर नाहीत.

१) संस्कृत मधील 'ऋ' हा 'अ' 'इ' किंवा 'उ' यामध्ये बदलून पालिमध्ये येतो.

उदा. 'ऋ' बदल 'अ' होतो

नृत्यं	=	नच्चं	=	नाच
मृत	=	मत	=	मयत
कृषि	=	कसि	=	शेती, पिक घेणे, नांगरणे

'ऋ' बदल 'इ' होतो.

ऋषि	=	इसि	=	ऋषि
मृग	=	मिग	=	हरिण
तृण	=	तिण	=	गवत
ऋणं	=	इणं	=	कर्ज
शृंग	=	सिंग	=	शिंंग
कृश	=	किस	=	लुकडा, बारीक

‘ऋ’ बदल ‘उ’ होतो.

ऋतु	=	उतु	=	ऋतु
मृदु	=	मुदु	=	मऊ
ऋषभ	=	उसभ	=	बैल
वृष्टि	=	वुष्टि	=	पाऊस
मृषा	=	मुसा	=	खोटे

‘लृ’ हा स्वर पालिमध्ये कुठेही आढळत नाही.

- २) ‘ऐ’ हा स्वर ‘ए’ ‘इ’ मध्ये परिवर्तित होतो तर ‘औ’ हा स्वर ‘ओ’ किंवा ‘आ’, ‘उ’ ‘अ’ मध्ये परिवर्तित होतो.

उदा. ‘ऐ’ बदल ‘ए’ होतो

तैल	=	तेल	=	तेल
वैद	=	वेद	=	वैद
भैरव	=	भेरव	=	भयंकर
वैशाख	=	वेसाख	=	वैशाख
शैल	=	सेल	=	पर्वत
ऐरावण	=	एरावण	=	इंद्राचा हत्ती

उदा. ‘ऐ’ बदल ‘इ’ होतो

ऐश्वर्यम	=	इस्सरियं	=	ऐश्वर्य
सैंधवः	=	सिन्धवो	=	घोडा (सिन्धप्रांतातील)

‘औ’ बदल ‘ओ’

गौतम	=	गोतम	=	गौतम
कौशम्बि	=	कोसम्बि	=	कौशम्बि
औषध	=	ओसध	=	औषध
शौण्ड	=	सोण्ड	=	हुशार
औदरिक	=	ओदरिक	=	खादाड
दौवारिक	=	दोवारिको	=	द्वारपाल

‘औ’ बदल ‘आ’ होतो

गौरव	=	गारव	=	आदर
------	---	------	---	-----

‘औ’ बदल ‘उ’ होतो

मौक्तिक	=	मुक्तिक	=	मोती
औत्सुक्य	=	उत्सुक्य	=	उत्कट इच्छा
औधात्य	=	उध्दच्च	=	अस्वस्थ

‘औ’ बदल ‘अ’ होतो

सौम्य = सम्म = मित्रा ! अरे!

३) ‘अ’ हा स्वर ‘आ’, ‘इ’, ‘उ’ व ‘ए’ मध्ये परिवर्तित होतो.

उदा. ‘अ’ बदल ‘आ’ होतो

अलका = आलका = कुबेर नगरी

अलिन्द = आलिन्द = ओटा

प्रत्यमित्र = पच्चामित्र = शत्रु

‘अ’ बदल ‘इ’ होतो.

चन्द्रमा = चन्दिमा = चंद्र

‘अ’ बदल ‘उ’ होतो.

कदाचन = कुदाचन = एकदा

नवति = नवुति = नव्वद

असूया = उसूया = मत्सर

पृथज्जन = पुथुज्जन = सामान्य लोक

‘अ’ बदल ‘ए’ होतो.

एकशय्या = एकसेय्या = एक बिछाना

फल्गु = फेगु = साल

४) ‘आ’ हा स्वर ‘उ’ मध्ये परिवर्तित होतो.

उदा. संमार्जन = सम्मुज्जनी = केरसुणी, झाडू

५) ‘इ’ हा स्वर ‘अ’ ‘उ’ व ‘ए’ मध्ये परिवर्तित होतो.

उदा. ‘इ’ बदल ‘अ’ होतो.

पुष्करिणी = पोक्खरणी = कमळांनी युक्त हौद

पृथिवी = पठवी = पृथ्वी

‘इ’ बदल ‘उ’ होतो.

इषु = उसु = बाण

इक्षु = उच्छु = ऊस

‘इ’ बदल ‘ए’ होतो.

अग्रमहिषी = अगमहेसी = पट्टराणी

निषाद = नेसाद = चांडाळ

विमध्य = वेमज्झ = मध्यभाग

६) 'उ' हा स्वर 'अ' 'इ' व 'ओ' मध्ये परिवर्तित होतो.

उदा. 'उ' बदल 'अ' होतो.

गुरु = गरु = श्रेष्ठ/गुरु

मुकुल = मकुल = कळी

'उ' बदल 'इ' होतो.

पुरुष = पुरिस = पुरुष

जुगुप्सा = जिगुच्छा = किळस

'उ' बदल 'ओ' होतो.

प्रामुख्य = पामोक्ख = प्रसिध्द

शुण्डा = सोण्डा = सोंड

पुष्करिणी = पोक्खरणी = कमळांनी युक्त हौद

७) 'ए' हा स्वर 'ओ' मध्ये परिवर्तित होतो.

उदा. द्वेष = दोस = द्वेष

८) 'ओ' हा स्वर 'उ' मध्ये परिवर्तित होतो.

उदा. होत्र = हुत्त = हवन.

स्वर परिवर्तन

१) 'दीर्घ' स्वरांनंतर जर 'जोडाक्षर' किंवा 'अनुस्वार' येत असेल तर तो 'दीर्घ' स्वर 'ह्रस्व' करतात.

उदा. मार्ग = मग्ग = रस्ता, मार्ग

मार्जार = मज्जार = मांजर

ईश्वर = इस्सर = ईश्वर

कूर्म = कुम्म = कासव

नदीम् = नदि = नदी

शालाम् = सालं = इमारत / शाळा

२) जेव्हा ह्रस्व स्वरावरील अनुस्वार काढून टाकला जातो तेव्हा त्याला (स्वराला) दीर्घ करतात.

सिंह = सीह = सिंह

विंशति = वीसति = वीस (२०)

व्यंजन परिवर्तन (Consonantal Changes)

१) 'श' आणि 'ष' बदल स होतो.

उदा. आकाश = आकास = आकाश

शशः = ससो = ससा

शेष = सेस = शेष

- २) 'क' बदल 'ख' होतो.
उदा. कील = खील = खिळा
 शुनक = सुनख = कुत्रा
 इंद्रकिल = इन्द्रखील = इंद्रखील स्तंभ
- ३) 'ग' बदल 'क' होतो.
उदा. तडाग = तळाक = तळे
 छागल = छाकल = बोकड
- ४) 'घ' बदल 'ह' होतो
 लघु = लहु = लहान
- ५) 'ट' बदल 'ळ' होतो.
 स्फटिक = फळिक = स्फटिक
- ६) 'ड' आणि 'ढ' यांचा क्रमशः 'ळ' आणि 'ळ्ह' होतो.
उदा. दाडिम = दाळिम = डाळिंब
 क्रिडा = किळा = खेळ
 गडः = गुळो = चेंडू
 पीडयति = पीळयति = पीडा देणे
 बाढम् = बाळ्हं = पूर
 आषाढ = आसाळ्ह = आषाढ
- ७) 'द' बदल 'ळ्ह' होतो.
 दोहद = दोहळ्ह = डोहाळा
- ८) 'प' बदल 'फ' होतो.
 पलित = फलित = केस पिकलेला
 परशु = फरसु = कुन्हाड
 परुष = फरुस = कठोर
- ९) 'य' बदल 'व' होतो.
 आयुध = आवुध = शस्त्र
- १०) 'र' बदल 'ल' होतो.
 मारुत = मालुत = वारा
- ११) 'ल' बदल 'न' होतो.
 ललाट = नलाट = कपाळ

**जोडाक्षरे परिवर्तन / संयुक्त व्यंजन परिवर्तन
(Conjunct Consonant Changes)**

- १) संस्कृत शब्दातील जोडाक्षरातील पहिले अक्षर पालिमध्ये परिवर्तित होताना वगळले जाते व राहिलेल्या अक्षराचे द्वित्व केले जाते.

उदा. पर्ण = पण्ण = पान
भुक्त = भुत्त = खाणे

- २) अशाप्रकारे द्वित्व केलेले जोडाक्षरातील पहिले अक्षर जर त्याच्या वर्गातील दुसरे अक्षर असेल तर त्याला बदलून त्याच वर्गातील पहिले अक्षर करतात आणि जर ते वर्गातील चौथे अक्षर असेल तर त्याला बदलून तिसरे अक्षर करतात.

अर्थ = अथ्थ = अत्थ = अर्थ
दुग्ध = दुग्ध्ध = दुग्ध्द = दुग्ध
लुब्ध = लुब्ध्ध = लुब्ध्द = लोभी

- ३) 'ए' नंतर येणाऱ्या 'य' चे द्वित्व करतात.

गेयम् = गेय्यं = गाणे
पेयम् = पेय्यं = पेय्य

सर्वत्र 'रस्य' लोपो (—)

- ४) 'र' हे जोडाक्षरातील पहिले अक्षर अथवा दुसरे अक्षर असले तरी ते वगळून राहिलेले अक्षराचे द्वित्व केले जाते.

मार्ग = मग्ग = मार्ग
दीर्घ = दीर्घ्घ = दीर्घ
पर्ण = पण्ण = पान
चक्र = चक्क = चाक
धर्म = धम्म = धर्म
दरिद्र = दळिद्द = दरिद्र

- ५) 'र्य' बदल 'रिय' होतो व जर त्यांच्या आधी असलेला स्वर दीर्घ असेल तर तो ऱ्हस्व केला जातो.

आचार्य = आचरिय = शिक्षक
आर्य = अरिय = श्रेष्ठ
भार्या = भरिया = पत्नी
सूर्य = सुरिय = सूर्य

- ६) 'र्ह' बदल 'रह' होतो.

अर्हति = अरहति = योग्य होणे, यथार्थ होणे
गर्हति = गरहति = दोष देणे, निंदा करणे
अन्तर्हित = अन्तरहित = अदृश्य होणे

७) 'र्व' बदल ब्ब होतो.

सर्व = सब्ब = सर्व
पर्वत = पब्बत = पर्वत

८) 'त्थ' 'त्थ' 'ध्य' आणि 'स्त' बदल

'च' 'ज' 'झ' 'थ'
'च्च' 'ज्ज' 'ज्झ' 'त्थ' होतात.

त्याग = चाग = त्याग
ध्यान = झान = ध्यान
मद्य = मज्ज = दारु
अध्यापक = अज्झापक = शिक्षक
नृत्य = नच्च = नाच
अस्त = अत्थ = अस्त
मध्य = मज्झ = मध्ये
स्तवन = थवन = स्तवन

९) ज्या जोडाक्षरातील दुसरे अक्षर जर 'ल' असेल तर त्या दोन अक्षरांमध्ये 'इ' चा प्रवेश होतो.

क्लेश = किलेस = पीडा
ग्लान = गिलान = आजारी
म्लान = मिलान = थकलेला

१०) 'स्थ' / 'ष्ठ' बदल 'ठ' किंवा 'ट्ट' होतो.

स्थान = ठान = ठिकाण
काष्ठ = कट्ट = लाकूड
गृहस्थ = गृहट्ट = गृहस्थ

११) 'थ्य' 'श्च' 'त्स' आणि 'प्स' बदल 'च्छ' होतो

तथ्य = तच्छ = सत्य
वत्स : = वच्छो = बछडा
आश्चर्य = अच्छरिय = आश्चर्य
अप्सरा = अच्छरा = अप्सरा

१२) 'ष्क' 'स्क' आणि 'क्ष' बदल 'स्व' किंवा 'क्ख' होतो.

सुष्क = सुक्ख = शुष्क, कोरडे
स्कन्धः = खन्धो = स्कन्ध
क्षांति = खन्ति = शांति
भिक्ष = भिक्खु = भिक्षु
संस्कार = सङ्कार = संस्कार

(अ) 'क्ष' काहीवेळा 'छ' किंवा 'च्छ' मध्ये बदलतो.

क्षमा	=	छमा	=	पृथ्वी
क्षण	=	छण	=	सण
इक्षु	=	उच्छु	=	ऊस
क्षुब्ध	=	छुब्ध	=	भडकलेला

१३) 'स्प' आणि 'ष्प' बदल 'फ' किंवा 'प्फ' होतो.

स्पन्दनम्	=	फन्दनं	=	चपल
पुष्प	=	पुप्फ	=	फूल

१४) 'न्य' 'ण्य' आणि 'ज्ञ' बदल 'ज' किंवा 'ज्ज' होतो.

न्यायेन	=	जायेन	=	न्यायाने
कन्या	=	कज्जा	=	कन्या
प्रज्ञया	=	पज्जाय	=	प्रज्ञेने
अरण्ये	=	अरज्जे	=	जंगलात
ज्ञान	=	जाण	=	ज्ञान

१५) 'ष्ण' बदल 'ण्ह' होतो.

उष्ण	=	उण्ह	=	उष्ण, गरम
कृष्ण	=	कण्ह	=	काळे

१६) दीर्घ स्वरावर अनुस्वार आला तर तो दीर्घ स्वर 'ह्रस्व' होतो.

मांस	=	मंस	=	मांस
पांशु	=	पंसु	=	धुळ
कांक्षा	=	कंखा	=	इच्छा

१७) संस्कृत मधील दीर्घ स्वरापुढे संयुक्त व्यंजन किंवा अनुस्वार आल्यास मागील दीर्घ स्वर 'ह्रस्व' होतो

मार्ग	=	मग्ग	=	रस्ता
काष्ठ	=	कट्ट	=	लाकूड
मार्जार	=	मज्जार	=	मांजर
ईश्वर	=	इस्सर	=	ईश्वर
पराक्रम	=	परक्कम	=	पराक्रम
कूर्म	=	कुम्म	=	कासव
नदीम्	=	नदि	=	नदी

विभक्ती

वाक्य हे शब्दांचे बनलेले असते. परंतु शब्द नुसते एकापुढे एक ठेवल्याने वाक्याचा काहीच बोध होत नाही. वाक्याचा बोध व्हावा व शब्दांचा संबंध जुळावा म्हणून शब्दांच्या रूपात थोडा बदल करावा लागतो. त्या बदलाला विभक्ति (विभक्ति) असे म्हणतात. विभक्तीची व्याख्या पुढीलप्रमाणे करता येते. नामे व सर्वनामे यांचे वाक्यातील क्रियापदाशी किंवा इतर शब्दांशी येणारे संबंध ज्या विकारांनी दाखविले जातात त्या विकारांना 'विभक्ति' असे म्हणतात.

पालि भाषेत सात विभक्ति आहेत. आठव्या विभक्तीला आलपन म्हणतात. नामाचे किंवा सर्वनामाचे, विभक्तीचे रूप तयार करताना त्यांना जी अक्षरे जोडतात त्यांना 'विभक्ति-प्रत्यय' (विभक्ति-प्रत्यय) असे म्हणतात. ओ, आ, ए, एन, एहि, एभि हे विभक्तीचे प्रत्यय आहेत.

१. पठमा विभक्ती (Nominative Case)

१) पठमात्थमत्ते : शब्दाचा अर्थ प्रकट करण्यासाठी पठमा होते तसेच कर्त्याची पठमा विभक्ती होते.

उदा. नरो गच्छति । (मनुष्य जातो.)

दारको पठति । (मुलगा वाचतो.)

बुध्दो विहरति । (बुध्द विहार करतात.)

वरील वाक्यांमध्ये नरो, दारको, बुध्दो हे शब्द कर्ता असल्यामुळे त्यांची पठमा विभक्ती होते.

२. दुतिया विभक्ती (Accusative Case)

१) कम्मे दुतिया (किम्मत्थे दुतिया): कर्माची दुतिया विभक्ती होते.

उदा. दारको पोत्थकं पठति । (मुलगा पुस्तक वाचतो.)

पुरिसो कम्मं करोति । (पुरुष कार्य करतो.)

सूदो ओदनं पचति । (स्वयंपाकि भात शिजवतो.)

वरील वाक्यात पोत्थकं, कम्मं, ओदनं हे शब्द कर्म असल्याने त्यांची दुतिया विभक्ति झाली आहे.

२) कालध्वानमच्चन्त संयोगे : वेळ आणि अंतर दर्शविणाऱ्या शब्दांची दुतिया विभक्ति होते.

उदा. ब्राम्हणो मासं पठति । (ब्राम्हण महिनाभर वाचतो.)

दिवसं गेहो सुज्जो तिट्ठति । (दिवसभर घर रिकामे राहते.)

वरील वाक्यात वेळ दर्शविण्याकरिता मासं, दिवसं या शब्दांची दुतिया केली आहे.

अन्तर दर्शविण्याकरिता

उदा. वाणिजो कोसं गच्छति । (व्यापारी कोसभर जातो.)

कोसं पच्चन्तगामा । (कोसभर सीमान्त गाव आहे.)

'धि' (धक्कार) 'अन्तरा' (मध्ये) 'पति' (प्रति) व 'विना' (शिवाय) या शब्दांमध्ये दुतिया विभक्ति होते.

धि अलसं सिस्सं । (आळशी शिष्याचा धक्कार आहे.)

अन्तरा च राजगहं अन्तरा च नालन्दं । (राजगृह व नालंदा मध्ये)

लोकापसन्ना बुद्धं पति । (लोक बुद्धांप्रति श्रद्धा ठेवतात.)
न सिज्झति धम्मो विरियं विना । (विना परिश्रम धर्म सफल होत नाही.)

३) ततिया विभक्ति (Instrumental Case)

१) **करणे ततिया (कतुकरणेसु ततिया पा. म. व्या)** : ज्या वस्तूच्या साहाय्याने कर्ता कर्म करतो त्याला करण म्हणतात व त्याची ततिया विभक्ति होते.

उदा. पुरिसो कायेन कम्मं करोति । (पुरुष शरीराने काम करतो.)
दण्डेन सप्पं पहरति । (काठीने सापाला मारतो.)

वरील वाक्यात पुरुष कायेच्या साहाय्याने काम करतो म्हणून कायेन ततिया विभक्ति मध्ये आहे. काठीच्या साहाय्याने सापाला मारतो म्हणून दण्डेन ततिया विभक्तिमध्ये आहे.

२) **सहत्थेन** : सह, बरोबर म्हणजे सोबत या अर्थी ततिया विभक्ति होते.

उदा. पुत्तेहि सह आगच्छति । (मुलासोबत येतो.)
सिस्सेहि सद्धिं गच्छति । (शिष्यांसह जातो.)
भिक्षूहि समं थेरो गच्छति । (भिक्षुंसोबत स्थविर जातो.)

वरील वाक्यांमुळे सह, सद्धिं व समं हे अव्यय असल्यामुळे पुत्तेहि, सिस्सेहि, भिक्षुहि हे शब्द ततिया विभक्तिमध्ये आहेत.

(किं योगामध्ये : किं ते जटाहि (तुझ्या जटांशी काय ?)

३) **तुल्यत्थेन वा ततिया** : तुल्य या अर्थाने ततिया विभक्ति होते.

उदा. आचरियेन सदिसो सिस्सो । (आचार्य सदृष्य शिष्य आहे.)
जनकेन तुल्यो पुत्तो । (पित्याच्या तुल्य पुत्र आहे.)
आचरियस्स सदिसो सिस्सो । जनकस्स तुल्यो पुत्तो ।

वरील वाक्यात आचरियेन व जनकेन हे शब्द ततियेमध्ये व आचरियस्स आणि जनकस्स हे शब्द छट्ठीत आहेत.

४) चतुत्थी विभक्ति (Dative Case)

१) **सम्पदाने चतुत्थी** :- यस्स दातुकामो रोचते वा धारयते वा तं सम्पदानं ।

ज्याला काही द्यायचे असेल, एखाद्याला एखादी वस्तु आवडते किंवा एखादी वस्तु पाहिजे असते. तेव्हा चतुत्थी (सम्पदान) होते.

उदा. याचकस्स भिक्खं ददाति । (भिकाऱ्याला भिक्षा देतो.)
बुद्धस्स भत्तं ददाति । (बुद्धाला भोजन देतो.)
देवदत्तस्स रोचते मोदकं । (देवदत्ताला मोदक आवडतो.)

वरील वाक्यात याचकस्स, बुद्धस्स व देवदत्तस्स हे शब्द चतुत्थीमध्ये आहेत.

२) **तादत्थे** : - 'त्याच्याकरिता' या अर्थाने चतुत्थी विभक्ति होते.

उदा. लोकहिताय बुद्धो धम्मं देसेति ।
(लोकहिताकरिता बुद्ध धम्माचा उपदेश करतात.)
न समत्थो दारभरणाय ।
(पत्नीच्या पालनाकरिता समर्थ नाही.)

वरील वाक्यात 'लोकहिताय' व 'दारभरणाय' हे शब्द चतुर्थी विभक्तिमध्ये आहेत.

५) पञ्चमी विभक्ति (Ablative Case)

१) अपादाने पञ्चमी : पञ्चम्यवधिस्मा (पा.म.व्या) :-

यस्मादपेति भयं आदत्ते वा तद अपादानं ।

जेथून एखाद्याची ताटातूट होते. ज्यामुळे काही भय वाटते अथवा ज्यापासून काही घेतले जाते. तेथे पञ्चमी (अपादान) होते.

उदा. गामस्मा गच्छति । (गावातून जातो.)

चोरस्मा भायति । (चोराला घाबरतो, चोरापासून भय वाटते.)

सतस्मा बध्दो । (शंभर रुपयांच्या कर्जात बांधलेला आहे.)

चोरस्मा रक्खति । (चोरापासून वाचवतो)

वरील वाक्यात गामस्मा, चोरस्मा, सतस्मा या शब्दांची पञ्चमी झालेली आहे.

यस्मा वा अवधितो अपेती (सीमेपासून दूर जाणे)

यस्मा + अपेति = यस्मादपेति

भयं – भिती वाटणे

अक्खातारा – सांगणारा / मार्गदर्शक

अपादान - पृथक्करण

६) छट्टी विभक्ति (Genitive Case)

१) सम्बन्धे छट्टी :- संबंधामध्ये छट्टी विभक्ति होते.

यस्स वा परिग्गहो तं सामी । - एखाद्या वस्तुवर ज्याचा अधिकार असतो तो त्याचा अधिकारी होतो.

उदा. आचरियस्स पुत्तो । (आचार्याचा पुत्र)

गामस्स मनुस्सा । (गावची माणसे)

दिवसस्स द्विक्खत्तुं । (दिवसात दोन वेळा)

वरील वाक्यात 'आचरियस्स' गामस्स व दिवसस्स छट्टी विभक्तिमध्ये आहेत.

तुलनेच्या अर्थाने छट्टी – आचरियस्स सदिसो सिस्सो

जनकस्स तुल्यो पुत्तो

२) यतो सिद्धारणं (यतो निध्दारणं –पा.म.व्या) :- जाती, गुण व क्रिया या बाबतीत जेव्हा

पुष्कळ वस्तूंमधून एकाचे निर्धारण केले जाते. तेव्हा छट्टी विभक्ति होते. तसेच सत्तमी सुध्दा होते.

उदा. कण्हा गावीनं, गावीसु वा सम्पन्न खीरतमा ।

(गायीमध्ये काळ्या गायी जास्त दूध देणाऱ्या असतात)

दानानं, दानेसु वा धम्मदानं सेट्टुं ।

(दानामध्ये धम्मदान श्रेष्ठ असते.)

मनुस्सानं, मनुस्सेसु वा खतियो सेट्ठो ।
(माणसामध्ये क्षत्रिय श्रेष्ठ आहे.)

वरील वाक्यात 'गावीनं' 'दानानं' व 'मनुस्सानं' हे शब्द छट्ठीत आणि 'गावीसु' व 'दानेसु' व 'मनुस्सेसु' शब्द सत्तमीत आहेत.

७) सत्तमी विभक्ति (Locative Case)

१) आधारे सत्तमी (सत्तम्याधारे) : क्रिया ज्याच्या आधाराने केली जाते. त्याची सत्तमी विभक्ति होते.

यो आधरो तं ओकासं = आधाराला अवकाश किंवा अधिकरण म्हणतात. त्याची सत्तमी होते.

उदा. पब्बते तिट्ठति । (पर्वतावर राहतो.)

कुम्भे ओदनं पचति । (भांड्यात भात शिजवितो.)

आकासे सकुणा विचरन्ति । (पक्षी आकाशात उडतात.)

तिलेसु तेलं वत्तति । (तिळामध्ये तेल आहे.)

२) निमित्ते :- निमित्त या अर्थी सत्तमी होते.

उदा. अजिनमिह्मि मिगं हज्जन्ति । (चामड्याकरिता हरीण मारतात.)

दन्तेसु कुज्जरं हज्जन्ति । (दाताच्या निमित्ताने हत्तीला मारतात.)

मुसावादे पाचित्तियं । (खोटे बोलण्याने पाचित्तिय अपराध होतो.)

वरील वाक्यात अजिनमिह्मि, दन्तेसु व मुसावादे या शब्दाची सत्तमी विभक्ती झाली आहे.

८) आलपन (संबोधन) (Vocative Case)

१) आमन्तणे :- आमंत्रण करताना आलपन विभक्ति होते.

उदा. रे धुत्ता । (अरे धूर्ता.)

हे कज्जे । (हे कन्ये/मुली.)

ये अय्ये । (हे आर्ये.)

नाम (विभाग एक)

एक किंवा अनेक वर्णांच्या समुच्चयापासून काही अर्थ कळत असेल तर त्याला शब्द म्हणतात. उदा. नरो, इदं, सुन्दरो, गच्छति इत्यादी

पालि भाषातील शब्दांचे पाच भेद आहेत. नाम, सर्वनाम, क्रियापद, विशेषण आणि अव्यय.

'अ' कारान्त पुल्लिङ्गी नाम 'बुध्द'

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा (Nominative Case)	बुध्दो	बुध्दा
दुतिया (Accusative Case)	बुध्दं	बुध्दे
ततिया (Instrumental Case)	बुध्देन	बुध्देहि, बुध्देभि
चतुत्थी (Dative Case)	बुध्दाय, बुध्दस्स	बुध्दानं
पञ्चमी (Ablative Case)	बुध्दा, बुध्दम्हा, बुध्दस्मा	बुध्देहि, बुध्देभि
छट्ठी (Genitive Case)	बुध्दस्स	बुध्दानं
सत्तमी (Locative Case)	बुध्दे, बुध्दमिह्मि, बुध्दस्सिं	बुध्देसु

आलपन (Vocative Case)	बुध्द, बुध्दा	बुध्दा
----------------------	---------------	--------

नर, मनुस्स, सुर, नाग, उरग, यक्ख, देव, आलोक, सीह, सोण, सुनख, पुत्त, याचक, स³, दारक, वाणिज, कुमार, सुरिय, गाम, रुक्ख, भूपाल, अच्छ, धम्म, सोण, सुनख, वायम, सारम्भ, थम्भ,

‘अ’ कारान्त नपुंसकलिङ्गी नाम ‘फल’= फळ

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	फलं	फला, फलानि
दुतिया	फलं	फले, फलानि
आलपन	फल, फला	फला, फलानि

शेष विभक्तिची रुपे ‘बुध्द’ शब्दाप्रमाणे होतात.

चित्त, पुञ्ज, पाप, रुप, सोत, घाण, दुक्ख, सुख, जल, मुख, दान, सील, धञ्ज, हिरञ्ज, सुसान, भत्त, गेह, उय्यान, वत्थ, यान, सोपान, छत्त, पोत्थक, ओदन, ज्ञान, मूल, हृदय, जाण, उदक, सरीर, अमत, पण्ण, छिद्द, पदुम, चीवर,

‘इ’ कारान्त पुल्लिङ्गी नाम ‘मुनि’= तपस्वी

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	मुनि	मुनी, मुनयो
दुतिया	मुनिं	मुनी, मुनयो
ततिया	मुनिना	मुनीहि, मुनीभि
चतुत्थी	मुनिनो, मुनिस्स	मुनीनं
पञ्चमी	मुनिना, मुनिम्हा, मुनिस्मा	मुनीहि, मुनीभि
छट्ठी	मुनिनो, मुनिस्स	मुनीनं
सत्तमी	मुनिम्हि, मुनिस्मिं	मुनिसु, मुनीसु
आलपन	मुनि, मुनी	मुनी, मुनयो

पाणि, मुट्ठि, सालि, व्याधि, रासि, इसि, गाण्ठि, कुच्छि, वीहि, दीपि, मणि, गिरि, कवि, असि, निधि, अहि, पति, जलनिधि, अधिपति, सारथि, जाति, रवि, कपि, मसि (काजळी), विधि, किमि (किडा), अरि, गहपति, नरपति, जलधि, अग्नि

‘अ’ कारान्त नपुंसकलिङ्गी नाम ‘अट्ठि’= हाड

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	अट्ठि	अट्ठिनि, अट्ठी
दुतिया	अट्ठिं	अट्ठिनि, अट्ठी
आलपन	अट्ठि	अट्ठिनि, अट्ठी

शेष विभक्तिची रुपे ‘मुनि’ शब्दाप्रमाणे होतात.

दधि, वारि, अक्खि, सप्पि, सोत्थि, अच्चि (ज्वाला)

‘उ’ कारान्त पुल्लिङ्गी नाम ‘भिक्षु’ = भिक्षु

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	भिक्षु	भिक्षू, भिक्षवो
दुतिया	भिक्षुं	भिक्षू, भिक्षवो
ततिया	भिक्षुना	भिक्षूहि, भिक्षूवो
चतुत्थी	भिक्षुनो, भिक्षुस्स	भिक्षूनं
पञ्चमी	भिक्षुना, भिक्षुम्हा, भिक्षुस्सा	भिक्षूहि, भिक्षूभि
छट्ठी	भिक्षुनो, भिक्षुस्स	भिक्षूनं
सत्तमी	भिक्षुम्हि, भिक्षुस्मिं	भिक्षुसु, भिक्षूसु
आलपन	भिक्षु	भिक्षू, भिक्षवे, भिक्षवो

सेतु, केतु (पताका), भानु (सुर्य), राहु, उच्छु (ऊस), वेलु (बांबु), मच्चु (मृत्यु), सिन्धु (समुद्र), मधु, मेरु (पर्वत), सत्तु (शत्रु), हेतु, जन्तु, कारु (विश्वकर्मा), फरसु, बाहु

‘उ’ कारान्त नपुंसकलिङ्गी नाम ‘आयु’ = वय

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	आयु	आयूनि, आयू
दुतिया	आयुं	आयूनि, आयू
आलपन	आयु	आयूनि, आयू

शेष विभक्तिची रुपे ‘भिक्षु’ शब्दाप्रमाणे होतात.

चक्खु, वसु (धन), धनु (तीर), दारु (लाकूड), वत्थु (कथा) अम्बु (पाणी), अस्सु, तिपु (शिसे)

स्त्रीलिङ्ग नाम

‘आ’ कारान्त स्त्रीलिङ्ग नाम ‘लता’ = वेल

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	लता	लता, लतायो
दुतिया	लतं	लता, लतायो
ततिया	लताय	लताहि, लताभि
चतुत्थी	लताय	लतानं
पञ्चमी	लताय	लताहि, लताभि
छट्ठी	लताय	लतानं
सत्तमी	लतायं, लताय	लतासु
आलपन	लते	लता, लतायो

अच्छरा, करुणा, सभा, गाथा, छाया, जटा, तण्हा, जिगुच्छा (घृणा), नावा (नौका), पटिपदा, मेत्ता, अम्मा (आई), अविज्जा, आणा (आज्ञा, फरमान), उक्का (उल्का), आसा (इच्छा), अग्गता, अच्छरा, अज्जा, अनुद्दया, अभिज्झा, आसा, ईहा, उक्का, उपदा, उम्मा, एजा, कच्छा, कन्धरा,

करका, करुणा, कुच्छा, कुहणा, गाथा, चन्दिमा, छाया, जटा, जिगुच्छा, तण्हा, दयिता, नावा, पटिपदा, पिच्छिला, पुच्छा, बाहा, मेत्ता, सुणिता

‘इ’ कारान्त स्त्रीलिङ्ग नाम ‘रत्ति’ = रात्र

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	रत्ति	रत्ती, रत्तियो, रत्यो
दुतिया	रत्तिं	रत्ती, रत्तियो, रत्यो
ततिया	रत्तिया, रत्या	रत्तीहि, रत्तीभि
चतुत्थी	रत्तिया, रत्या	रत्तीनं
पञ्चमी	रत्तिया, रत्या	रत्तीहि, रत्तीभि
छट्ठी	रत्तिया, रत्या	रत्तीनं
सत्तमी	रत्तियं, रत्त्यं, रत्या, रत्तिं, रत्तो, रत्तिया	रत्तीसु, रत्तिसु
आलपन	रत्ति	रत्ती, रत्तियो, रत्यो

युत्ति, वुत्ति, कित्ति, मुत्ति, तित्ति, खन्ति, सन्ति, सिद्धि, सुद्धि, इद्धि, वुद्धि, बुद्धि, बोधि, भूमि, जाति, पीति, नन्दि, सन्धि, कोटि, दिट्ठि, वुट्ठि, तुट्ठि, यट्ठि, पालि, सति, धूलि

‘इ’ कारान्त स्त्रीलिङ्ग नाम ‘इत्थी’ = स्त्री

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	इत्थी	इत्थी, इत्थियो
दुतिया	इत्थियं, इत्थिं	इत्थी, इत्थियो
ततिया	इत्थिया	इत्थीहि, इत्थीभि
चतुत्थी	इत्थिया	इत्थीनं
पञ्चमी	इत्थिया	इत्थीहि, इत्थीभि
छट्ठी	इत्थिया	इत्थीनं
सत्तमी	इत्थियं, इत्थिया	इत्थीसु
आलपन	इत्थि	इत्थी, इत्थियो

नदी, मही, वेतरणी, वापी, पाटली, कदली, नारी, कुमारी, तरुणी, वारुणी, ब्राह्मणी, सखी, गन्धब्बी, किन्नरी, नागी, देवी, यक्खी, अजी, मिगी, वानरी, सूकरी, सीही, हंसी, कुक्कुटी.

‘उ’ कारान्त स्त्रीलिङ्ग नाम ‘धेनु’ = गाय

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	धेनु	धेनू, धेनुयो
दुतिया	धेनुं	धेनू, धेनुयो
ततिया	धेनुया	धेनूहि, धेनूभि
चतुत्थी	धेनुया	धेनूनं
पञ्चमी	धेनुया	धेनूहि, धेनूभि
छट्ठी	धेनुया	धेनूनं

सत्तमी	धेनुयं, धेनुया	धेनूसु
आलपन	धेनु	धेनू, धेनुयो

धातु, यागु, कासु, दददु, कच्छु, रज्जु

‘ऊ’ कारान्त स्त्रीलिङ्ग नाम ‘वधू’ = सून

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	वधू	वधू, वधुयो
दुतिया	वधुं	वधू, वधुयो
ततिया	वधुया	वधूहि, वधूभि
चतुत्थी	वधुया	वधूनं
पञ्चमी	वधुया	वधूहि, वधूभि
छट्ठी	वधुया	वधूनं
सत्तमी	वधुयं, वधुया	वधूसु
आलपन	वधु	वधू, वधुयो

जम्बू, सरभू, सुतनू, चमू, वामोरु

क्रियापदे (विभाग एक)

क्रियेचा अर्थ प्रकट करणा-या शब्दाला धातु (क्रियापद) म्हणतात. उदा. भू, पठ, गम, चज इत्यादी.

धातूचे रूप तयार करण्याच्या सोयीसाठी सर्व धातु ९ श्रेणीत विभागले गेले आहेत. या प्रत्येक श्रेणींना ‘गण’ असे म्हणतात.

उदा. भ्वादि गण - पच + ति = पच + अ + ति = पचति = शिजवितो.

गच्छ + ति = गच्छ + अ + ति = गच्छति = जातो

रुधादि गण - कत् = कन्तति = कापतो

छिद् = छिन्दति = कापतो

दिवादि गण - कुध = कुज्झति = रागावतो

गा = गायति = गातो

तुदादि गण - खिप = खिपति = फेकतो

फुस = फुसति = स्पर्श करतो

ज्यादि गण - जा = जानाति = जाणतो

सि = सिनाति = शिवतो

क्यादि गण - की = किणाति = विकत घेतो

सू = सुणाति = एकतो

स्वादि गण - सक = सक्णोति = शकतो

सू = सुणोति = एकतो

तनादि गण - तन = तनोति = पसरवतो
 कर = करोति = करतो
 चुरादि गण - चुर - चोरेति/ चोरयति = चोरी करतो.
 कथ = कथेति /कथयति = सांगतो

पालि भाषेत दोन पदे आहेत.

१. परस्सपद (परस्मैपद)
२. अत्तनोपद (आत्मनेपद)

क्रियापदे तीन पुरुषात चालतात.

उत्तमपुरिस,
 मज्झिमपुरिस, आणि
 पठमपुरिस.

वचने दोन आहेत.

१. एकवचन आणि
२. बहुवचन किंवा अनेकवचन

मराठी / इंग्रजी

पुरुष (Person)	एकवचन (Singular)	अनेकवचन (Plural)
प्रथम पुरुष / First Person	मी (I)	आम्ही (We)
द्वितीय पुरुष / Second Person	तू (You)	तुम्ही (You)
तृतीय पुरुष / Third Person	तो (He) ती (She) ते (It)	ते त्या ती } (They)

पालि

पुरिस	एकवचन	बहु/अनेकवचन
उत्तम पुरिस / First Person	अहं (मी)	मयं (आम्ही)
मज्झिम पुरिस / Second Person	त्वं (तू)	तुम्हे (तुम्ही)
पठम पुरिस/ Third Person	सो (तो) सा (ती) तं (ते)	ते (ते पुरुष) ता (त्या स्त्रिया) तानि (ती मुले)

पालिमध्ये तीन काळ आहेत.

१. वत्तमान काल (वर्तमान काळ)
२. अतीत काल (भूतकाळ) आणि
३. अनागत काळ (भविष्यकाळ)

वत्तमान काल (वर्तमान काळ)

वर्तमान काळाचे खालील प्रत्यय आहेत.

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	मि	म
मज्झिम पुरिस	सि	थ
पठम पुरिस	ति	अन्ति

गम (गच्छ) = जाणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	(अहं) गच्छामि	(मयं) गच्छाम
मज्झिम पुरिस	(त्वं) गच्छसि	(तुम्हे) गच्छथ
पठम पुरिस	(सो,सा,तं) गच्छति	(ते, ता, तानि) गच्छन्ति

अस = असणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	अस्मि, अस्म	अम्हि, अम्ह
मज्झिम पुरिस	असि	अत्थ
पठम पुरिस	अत्थि	सन्ति

खालील धातु गम (गच्छ) प्रमाणे चालतात.

भू = भवति = होणे

हस = हसति = हसणे

रक्ख = रक्खति = रक्षण करणे

ठा = तिठ्ठति = उभे राहणे

जि = जयति = जिंकणे

कन्द = कन्दति = रडणे

नम = नमति = नमस्कार करणे

दिस = पस्सति = पाहणे

दिस = दिस्सति = दिसणे

सर = सरति = स्मरण करणे

कम्प = कम्पति = कांपणे

चज = चजति = त्यागणे

गम (गच्छ) धातुप्रमाणे चालणारे आणखी काही धातु

सुच = सोचति = शोक करणे

मुद = मोदति = प्रसन्न होणे

रूच = रोचति = आवडणे

दह = डहति = जाळणे

मर = मीयती = मरणे

जुत = जोतति = प्रकाशित करणे

सुभ = सोभति = शोभणे

पा = पिवति = पिणे

जर = जीरति = जुने होणे

रुद = रोदति = रडणे

अनागत काल (भविष्य काळ)

परस्सपद प्रत्यय

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	इस्सामि	इस्साम
मज्झिम पुरिस	इस्ससि	इस्सथ
पठम पुरिस	इस्सति	इस्सन्ति

पच = शिजविणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	पचिस्सामि	पचिस्साम
मज्झिम पुरिस	पचिस्ससि	पचिस्सथ
पठम पुरिस	पचिस्सति	पचिस्सन्ति

आत्मनेपद प्रत्यय

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	इस्सं	इस्साम्हे
मज्झिम पुरिस	इस्ससे	इस्सव्हे
पठम पुरिस	इस्सते	इस्सन्ते

पच = शिजविणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	पचिस्सं	पचिस्साम्हे
मज्झिम पुरिस	पचिस्ससे	पचिस्सव्हे
पठम पुरिस	पचिस्सते	पचिस्सन्ते

नाम (विभाग दोन)

‘ई’ कारान्त पुल्लिङ्ग नाम ‘दण्डी’ = सन्यासी

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	दण्डी	दण्डी, दण्डिनो
दुतिया	दण्डिनं, दण्डिं	दण्डी, दण्डिनो, दण्डिने
ततिया	दण्डिना	दण्डीहि, दण्डीभि
चतुत्थी	दण्डिनो, दण्डिस्स	दण्डीनं
पञ्चमी	दण्डिना, दण्डिस्सा, दण्डिम्हा	दण्डीहि, दण्डीभि
श्ट्ठी	दण्डिनो, दण्डिस्स	दण्डीनं
सत्तमी	दण्डिनि, दण्डिम्हि, दण्डिस्सिं	दण्डिसु, दण्डीसु
आलपन	दण्डि, दण्डी	दण्डी, दण्डिनो

करी, कामी, कुट्टी, कुसली, गणी, चक्की, चागी, जटी, आणी, दन्ती, दाठी, दीघजीवी, धम्मवादी, धम्मी, पक्खी, पापकारी, बली, भागी, भोगी, माली, मूसली, योगी, वम्मी, स^३ी सामी, सिखी, सुखी

‘ई’ कारान्त नपुंसक लिङ्ग नाम ‘सुखकारी’ = सुख देणारा

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सुखकारि	सुखकारीनि, सुखकारी
दुतिया	सुखकारि	सुखकारीनि, सुखकारी
आलपन	सुखकारि	सुखकारीनि, सुखकारी

शेष विभक्तिची रुपे ‘दण्डी’ शब्दाप्रमाणे होतात

‘ऊ’ कारान्त पुल्लिङ्ग नाम ‘सब्बञ्जू’ = सर्वज्ञ

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सब्बञ्जू	सब्बञ्जू, सब्बञ्जुनो
दुतिया	सब्बञ्जुं	सब्बञ्जू, सब्बञ्जुनो
ततिया	सब्बञ्जुना	सब्बञ्जूहि, सब्बञ्जूभि
चतुत्थी	सब्बञ्जुनो, सब्बञ्जुस्स	सब्बञ्जूनं
पञ्चमी	सब्बञ्जुना, सब्बञ्जुस्मा, सब्बञ्जुम्हा	सब्बञ्जूहि, सब्बञ्जूभि
छट्ठी	सब्बञ्जुनो, सब्बञ्जुस्स	सब्बञ्जूनं
सत्तमी	सब्बञ्जुम्हि, सब्बञ्जुस्मिं	सब्बञ्जुसु
आलपन	सब्बञ्जु	सब्बञ्जू, सब्बञ्जुनो

मग्गञ्जू, धम्मञ्जू, अत्थञ्जू, कालञ्जू, रत्तञ्जू, मत्तञ्जू, कत्तञ्जू, तत्तञ्जू, विदू, वेदगू, पारगू

‘ऊ’ कारान्त नपुंसकलिङ्ग नाम ‘सयम्भू’ = स्वयम्भू

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सयम्भु	सयम्भू, सयम्भुनि
दुतिया	सयम्भुं	सयम्भू, सयम्भुनि
आलपन	सयम्भु	सयम्भू, सयम्भुनि

शेष विभक्तिची रुपे ‘सब्बञ्जू’ शब्दाप्रमाणे होतात.

- पालिमध्ये ‘ए’कारान्त शब्द नाही.

‘ओ’ कारान्त पुल्लिङ्ग नाम ‘गो’ (बैल)

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	घो	गावो, गवो
दुतिया	गावुं, गावं, गवं	गावो, गवो
ततिया	गावेन, गवेन, गावा, गवा	गोहि, गोभि

चतुर्थी	गावस्स, गवस्स, गवं	गवं, गुन्नं, गोनं
पञ्चमी	गवा, गावा, गावस्मा, गावम्हा, गवस्मा, गवम्हा	गोहि, गोभि
छट्ठी	गावस्स, गवस्स, गवं	गवं, गुन्नं, गोनं
सत्तमी	गावे, गवे, गावम्हि, गवम्हि, गावस्मिं, गवस्मिं	गावेसु, गवेसु, गोसु
आलपन	घो	गावो, गवो

‘ओ’ कारान्त नपुंसक लिङ्ग नाम ‘चित्तगो’

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	चित्तगु	चित्तगू, चित्तगूनि
दुतिया	चित्तगुं	चित्तगू, चित्तगूनि
आलपन	चित्तगु	चित्तगू, चित्तगूनि

शेष विभक्तिची रुपे आयु शब्दाप्रमाणे

शेष अनियमित पुल्लिङ्ग नाम

२०. अत्त (आत्मा)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	अत्ता	अत्ता, अत्तानो
दुतिया	अत्तानं, अत्तं	अत्तानो, अत्ते
ततिया	अत्तेन, अत्तना	अत्तेहि, अत्तेभि, अत्तनेहि, अत्तनेभि
चतुर्थी	अत्तनो, अत्तस्स	अत्तानं
पञ्चमी	अत्तना, अत्तस्मा, अत्तम्हा	अत्तेहि, अत्तेभि, अत्तनेहि, अत्तनेभि
छट्ठी	अत्तनो, अत्तस्स	अत्तानं
सत्तमी	अत्तनि, अत्तस्मिं, अत्तम्हि, अत्ते	अत्तनेसु, अत्तेसु
आलपन	अत्त, अत्ता	अत्ता, अत्तानो

२१. ब्रह्म (ब्रह्मा)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	ब्रह्मा	ब्रह्मा, ब्रह्मानो
दुतिया	ब्रह्माणं, ब्रह्मं	ब्रह्मानो
ततिया	ब्रह्माना, ब्रह्मना	ब्रह्मेहि, ब्रह्मेभि, ब्रह्मूहि, ब्रह्मूभि
चतुर्थी	ब्रह्मनो, ब्रह्मस्स	ब्रह्मानं, ब्रह्मूनं
पञ्चमी	ब्रह्मना, ब्रह्मना	ब्रह्मेहि, ब्रह्मेभि, ब्रह्मूहि, ब्रह्मूभि
छट्ठी	ब्रह्मनो, ब्रह्मस्स	ब्रह्मानं, ब्रह्मूनं
सत्तमी	ब्रह्मे, ब्रह्मनि, ब्रह्मस्मिं, ब्रह्मम्हि	ब्रह्मेसु
आलपन	ब्रह्मे	ब्रह्मा, ब्रह्मानो

२२. राज (राजा)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	राजा	राजा, राजानो
दुतिया	राजानं, राजं	राजानो
ततिया	रज्जा, राजेन, राजिना	राजेहि, राजूहि, राजेभि, राजूभि
चतुत्थी	रज्जो, रज्जस्स, राजिनो, राजस्स	रज्जं, राजूनं, राजानं
पञ्चमी	रज्जा, राजम्हा, राजस्मा	राजेहि, राजेभि, राजूहि, राजूभि
छट्ठी	रज्जो, रज्जस्स, राजिनो, राजस्स	रज्जं, राजूनं, राजानं
सत्तमी	रज्जे, राजिनि, राजस्मिं, राजम्हि	राजूसु, राजेसु
आलपन	राज, राजा	राजानो, राजा

२३. पुम (मनुष्य)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	पुमा, पुमो	पुमो, पुमानो
दुतिया	पुमानं, पुमं	पुमानो, पुमाने, पुमे
ततिया	पुमाना, पुमुना, पुमेन	पुमानेहि, पुमानेभि, पुमेहि, पुमेभि
चतुत्थी	पुमुनो, पुमस्स	पुमानं
पञ्चमी	पुमाना, पुमुना, पुमा, पुमस्मा, पुमम्हा	पुमानेहि, पुमेहि, पुमानेभि, पुमेभि
छट्ठी	पुमुनो, पुमस्स	पुमानं
सत्तमी	पुमाने, पुमे, पुमस्मिं, पुमम्हि	पुमासु, पुमानेसु, पुमेसु
आलपन	पुमं, पुम	पुमानो, पुमा

२४. सा (कुत्ता)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	शा	सा, सानो
दुतिया	सं, सानं	से, साने
ततिया	सेन, साना	सेहि, सेभि, सानेहि, सानेभि
चतुत्थी	सस्स, साय, सानस्स	सानं
पञ्चमी	सा, सस्मा, सम्हा, साना	सेहि, सेभि, सानेहि, सानेभि
छट्ठी	सस्स, सानस्स	सानं
सत्तमी	से, सस्मिं, सम्हि, साने	सासु
आलपन	स, सान	सा, सानो

२५. युव (युवक)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	युवा	युवा, युवानो, युवाना
दुतिया	युवानं, युवं	युवाने, युवे

ततिया	युवाना, युवानेन, युवेन	युवानेहि, युवानेभि, युवेहि, युवेभि
चतुत्थी	युवानस्स, युवस्स, युविनो	युवानानं, युवानं
पञ्चमी	युवाना, युवानस्मा, युवानम्हा	युवानेहि, युवानेभि, युवेहि, युवेभि
छट्ठी	युवानस्स, युवस्स, युविनो	युवानानं, युवानं
सत्तमी	युवाने, युवानस्मिं, युवस्मिं, युवानम्हि, युवम्हि, युवे	युवानेसु, युवासु, युवेसु
आलपन	युव, युवा, युवाना, युवान	युवानो, युवाना

क्रियापदे (विभाग दोन)

अतीत काल (भूतकाळ)

भूतकाळाचे खालील प्रत्यय आहेत.

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	इं	इम्ह
मज्झिम पुरिस	इ	इत्थ
पठम पुरिस	इ	इंसु, उं

पच = शिजविणे.

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	पचिं, अपचिं	पचिम्ह, अपचिम्ह
मज्झिम पुरिस	पचि, अपचि	पचित्थ, अपचित्थ
पठम पुरिस	पचि, अपचि	पचिसु, अपचिसु, पचुं, अपचुं

भूतकाळचा 'अ' ही खूण धातुच्या पूर्वी केव्हा केव्हा लावली जाते. धातुला उपसर्ग लागला असल्यास 'अ' ही खूण उपसर्ग आणि धातुच्या मध्ये येते.

उदा. प + विस = प + अ + विस = पाविस = पाविसि अथवा पविसि

भूतकाळातील आणखी काही धातु

हु = होणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	अहोसिं	अहोसिम्हा
मज्झिम पुरिस	अहोसि	अहोसित्थ
पठम पुरिस	अहोसि, अहु	अहेसुं

अस = असणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	आसिं	आसिम्ह
मज्झिम पुरिस	आसि	आसित्थ
पठम पुरिस	आसि	आसुं

ब्रू = बोलणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	अ-ब्रवि	अ-ब्रविम्ह
मज्झिम पुरिस	अ-ब्रवि	अ-ब्रवित्थ
पठम पुरिस	अ-ब्रवि, आह	अ-ब्रविसु, आहंसु, आहु

ठा = उभे राहणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	अट्ठासि	अट्ठासिम्ह
मज्झिम पुरिस	अट्ठासि	अट्ठासित्थ
पठम पुरिस	अट्ठासि	अट्ठंसु

भुतकाळाचे आणखी काही प्रत्यय

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	अ, अं	अम्ह
मज्झिम पुरिस	अ	त्थ
पठम पुरिस	अ	उं

वच = बोलणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	अवच, अवचं	अवचम्ह
मज्झिम पुरिस	अवच	अवचत्थ
पठम पुरिस	अवच, अवोच	अवचुं, अवोचुं

दिस = पस्स = पाहणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	अदस	अदसम्ह
मज्झिम पुरिस	अदस-सा	अदसत्थ
पठम पुरिस	अदस-सा	अदसासुं

नाम (विभाग तीन)

वन्तु आणि मन्तु प्रत्ययान्त नाम

पुल्लिङ्ग

गुणवन्तु (गुणवाला)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	गुणवा	गुणवन्तो, गुणवन्ता
दुतिया	गुणवन्तं	गुणवन्ते
ततिया	गुणवता, गुणवन्तेन	गुणवन्तेहि, गुणवन्तेभि
चतुत्थी	गुणवतो, गुणवन्तस्स	गुणवतं, गुणवन्तानं
पञ्चमी	गुणवता, गुणवन्तस्मा, गुणवन्तम्हा	गुणवन्तेहि, गुणवन्तेभि
छट्ठी	गुणवतो, गुणवन्तस्स	गुणवतं, गुणवन्तानं
सत्तमी	गुणवति, गुणवन्ते, गुणवन्तस्मिं, गुणवन्तम्हि	गुणवन्तेसु
आलपन	गुणवं, गुणव, गुणवा	गुणवन्तो, गुणवन्ता

शब्दावली : कुलवन्तु , धनवन्तु, पञ्जवन्तु, फलवन्तु, बलवन्तु, भगवन्तु, मधवन्तु, यसवन्तु
सीलवन्तु, सुतवन्तु, हिमवन्तु, कलिमन्तु, कसिमन्तु, केतुमन्तु, गतिमन्तु, चक्खुमन्तु, जुतिमन्तु,
धीतिमन्तु, बुद्धिमन्तु, बन्धुमन्तु, भानुमन्तु, मतिमन्तु, सतिमन्तु सिरीमन्तु, सुचिमन्तु

'तु' प्रत्ययान्त नाम

दातु (दाता)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	दाता	दातारो
दुतिया	दातारं	दातारे, दातारो
ततिया	दातारा	दातारेहि, दातारेभि, दातूहि, दातूभि
चतुत्थी	दातु, दातानो, दातुस्स	दातारानं, दातानं
पञ्चमी	दातारा	दातारेहि, दातारेभि, दातूहि, दातूभि
छट्ठी	दातु, दातुनो, दातुस्स	दातारानं, दातानं
सत्तमी	दातरि	दातारेसु, दातुसु
आलपन	दात, दाता	दातारो

वत्तु, भत्तु, नेत्तु, सोत्तु, जात्तु, जेतु, छेतु, कत्तु

पितु (वडील)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	पिता	पितरो
दुतिया	पितरं	पितरे, पितरो
ततिया	पितरा	पितरेहि, पितरेभि, पितूहि, पितूभि
चतुत्थी	पितु, पितुनो, पितुस्स	पितरानं, पितानं, पितूनं

पञ्चमी	पितरा	पितरेहि, पितरेभि, पितूहि, पितूभि
छट्टी	पितु, पितुनो, पितुस्स	पितरानं, पितानं, पितूनं
सत्तमी	पितरि	पितरेसु, पितूसु
आलपन	पित, पिता	पितरो

भातु , जामातु

मातु (आई)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	माता	मातरो
दुतिया	मातरं	मातरे, मातरो
ततिया	मातुया	मातरेहि, मातरेभि
चतुत्थी	मातुया	मातरानं, मातानं, मातूनं
पञ्चमी	मातुया	मातरेहि, मातरेभि
छट्टी	मातुया	मातरानं, मातानं, मातूनं
सत्तमी	मातरि	मातरेसु, मातुसु
आलपन	मात, माता	मातरो

धीतु, दुहितु

सत्थु (शास्ता, बुद्ध)

पुल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	सत्था	सत्था, सत्थारो
दुतिया	सत्थारं, सत्थरं	सत्थारो, सत्थारे
ततिया	सत्थरा, सत्थारा, सत्थुना	सत्थारेहि, सत्थारेभि
चतुत्थी	सत्थु, सत्थुनो, सत्थुस्स	सत्थारानं, सत्थानं, सत्थूनं
पञ्चमी	सत्थरा, सत्थारा, सत्थुना	सत्थारेहि, सत्थारेभि
छट्टी	सत्थु, सत्थुनो, सत्थुस्स	सत्थारानं, सत्थानं, सत्थूनं
सत्तमी	सत्थरि	सत्थारेसु, सत्थूसु
आलपन	सत्थ, सत्था	सत्था, सत्थारो

सख (मित्र)

पुल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	सखा	सखायो, सखानो, सखिनो, सखा
दुतिया	सखानं, सखं, सखारं, सखायं	सखायो, सखानो, सखिनो, सखा
ततिया	सखिना	सखेहि, सखेभि, सखारेहि, सखारेभि
चतुत्थी	सखिनो, सखिस्स	सखीनं, सखारानं, सखानं
पञ्चमी	सखिना, सखारा, सखारस्सा, सखिस्सा, सखस्सा	सखेहि, सखेभि, सखारेहि, सखारेभि

छट्टी	सखिनो, सखिस्स	सखीनं, सखारानं, सखानं
सत्तमी	सखे	सखारेसु, सखेसु
आलपन	सख, सखा, सखि, सखे	सखानो, सखिनो, सखा

मन
(नपुंसक लिङ्ग)

विभक्ति	एकवचन	बहुवचन
पठमा	मनो	मना, मनानि
दुतिया	मनं, मनो	मने, मनानि
ततिया	मनसा, मनेन	मनेहि, मनेभि
चतुत्थी	मनसो, मनस्स	मनानं
पञ्चमी	मनसा, मनस्सा, मनम्हा	मनेहि, मनेभि
छट्टी	मनसो, मनस्स	मनानं
सत्तमी	मनसि, मने, मनम्हि, मनस्सिं	मनेसु
आलपन	मन, मना	मनानि

क्रियापदे (विभाग तीन)

विध्यर्थ प्रत्यय

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	एय्यामि	एय्याम
मज्झिम पुरिस	एय्यासि	एय्याथ
पठम पुरिस	एय्य	एय्युं

पच = शिजविणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	पचे, पचेय्यामि	पचेय्याम, पचेमु, पचेय्यामु
मज्झिम पुरिस	पचे, पचेय्यासि	पचेय्याथ
पठम पुरिस	पचे, पचेय्य	पचेय्युं, पचुं

आज्ञार्थ प्रत्यय

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	मि	म
मज्झिम पुरिस	हि	थ
पठम पुरिस	तु	अन्तु

पच = पचति = शिजविणे

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
उत्तम पुरिस	पचामि	पचाम
मज्झिम पुरिस	पच, पचाहि	पचथ
पठम पुरिस	पचतु	पचन्तु

सन्धि

व्याख्या : एकापुढे एक येणारे जवळ जवळचे वर्ण एकत्र होण्याच्या प्रकारास 'सन्धी' असे म्हणतात

शब्दाचे अंग व प्रत्यय, धातु व उपसर्ग यांचा आणि समासातील शब्दांचा 'सन्धी' नित्य होतो. परंतु वाक्यातील शब्दांचा 'सन्धी' करणे किंवा न करणे हे इच्छेवर असते. पालीमध्ये सन्धी तीन (३) प्रकारचे आहेत.

- १) स्वर सन्धी
- २) व्यंजन सन्धी
- ३) निगहित सन्धी (अनुस्वार सन्धी)

१. **स्वर सन्धि** - दोन स्वरांच्या एकत्र येण्याने स्वर सन्धि होते.

- १) **सरो लोपो सरे** : स्वरा नंतर जर स्वर असेल, तर कधी कधी पूर्व (प्रथम) स्वराचा लोप होतो.

उदा. तत्र + इमे = तत्रिमे

सध्दा + इन्द्रियं = सध्दिन्द्रियं

नो हि + एतं = नो हेतं

भिक्खुनी + ओवादो = भिक्खुनोवादो

पुत्ता मे + अत्थि = पुत्ता मत्थि

पज्जा + इन्द्रिय = पज्जिन्द्रिय

चक्खु + आयतन = चक्खायतन

पुरिस + उत्तमो = पुरुसुत्तमो

महा + इच्छो = महिच्छो

- २) **परो वचचि** :- स्वरा नंतर जर स्वर असेल, तर कधी कधी नंतरच्या (पर) स्वराचा लोप होतो.

सो + अपि = सोपि = सो अपि

सा + एव = साव

चत्तारो + इमे = चत्तारो मे

ते + अहं = तेहं

आकासे + इव = आकासेव

यतो + उदकं = यतोदकं

ततो + एव = ततोव

सो + अहं = सोहं

पातो + एव = पातोव

छाया + इव = छायाव

वसलो + इति = वसलोति = बहिष्कृत

३) **न द्वे वा** :- स्वरा नंतर जर स्वर असेल, तर कधी कधी दोघांतील कोणत्याही स्वराचा लोप होत नाही.

उदा. लता + इव = लताइव

कञ्जा + इव = कञ्जाइव

(विकल्पाने : 'लताव' किंवा 'लतेव' सुध्दा)

४) **यु वण्णान मे ओ लुत्ता** :- लुप्त झालेल्या स्वरा नंतरच्या 'इ' चा कधी कधी 'ए', तथा 'उ' चा 'ओ' होतो.

उदा. तस्स + इदं = तस्सेदं

वाम + उरु = वामोरु

अति + इव = अतेव

वि + उदकं = वोदकं

सीत + उदकं = सीतोदकं

५) **य वा सरे** :- 'इ' किंवा 'उ' च्या नंतर जर स्वर असेल, तर कधी कधी त्यांचा क्रमशः 'य' किंवा 'व' होतो.

वि + आकतो = व्याकतो

इति + अस्स = इत्थस्स = इच्चस्स

सु + आगतं = स्वागतं

बहु + आबाधो = बद्दाबाधो

वि + अकासि = व्याकासि

६) **ए ओ नं** :- 'ए' किंवा 'ओ' च्या नंतर जर स्वर असेल. तर कधी कधी त्यांचा क्रमशः 'य' किंवा 'व' होतो.

ते + अज्ज = त्यज्ज

सो + अहं = स्वाहं

मे + अयं = म्यायं

पब्बते + अहं = पब्बत्याहं

सो + अयं = स्वायं

७) गो स्सा व ड् :- 'गो' शब्दा नंतर जर कोणता स्वर आला. तर 'गो' शब्दाचा 'गव' असा आदेश होतो.

गो + अस्सं = गवास्सं

गो + एळकं = गवेळकं

८) वि ति स्से वे वा : (स्वरसन्धि) जर 'इति' शब्दानंतर 'एव' शब्द असेल तर विकल्पाने 'इति' चा 'इत्व' असा आदेश होतो.

उदा. इति + एव = इत्वेव विकल्पाने इच्चेव

९) व न त र गा चा ग मा = स्वराच्या पुर्वी कुठे कुठे 'व' 'न' 'त' 'र' 'ग' 'म' 'य' तथा 'द' चा आगम होतो.

उदा. दु + अङ्गिं = दुवङ्गिं

चि + इत्वा = चिनित्वा

अज्ज + अग्गे = अज्जतग्गे

पातु + अहेंसु = पातुरहेंसु

पा + एव = पगेव

इदा + उज्झति = इधमिज्झति

परि + अन्तं = परियन्तं

यथा + इदं = यथयिदं

इध + आहु = इधमाहु

अत्त + अत्यं = अत्तदत्यं

१०) छा ळो = 'छ' नंतर येणाऱ्या स्वराचा कुठे कुठे 'ळ' होतो.

छ + अभिञ्जा = छळाभिञ्जा

छ + आयतनं = छळायतनं

छ + अङ्गं = छळङ्गं

११) खालिल सन्धि निपात म्हणजे अपवाद आहेत.

उदा. यथा + एव = यथरिव

तथा + एव = तथरिव

२. व्यंजन सन्धि

जेव्हा कोणते व्यंजन व्यंजनाशी किंवा स्वराशी जोडले जाते त्याला व्यंजन सन्धि म्हणतात.

१) व्यञ्जने दीघारस्सा : स्वरानंतर जर व्यंजन असेल तर पूर्वस्थित 'ऱ्हस्व' किंवा 'दीर्घ' स्वर क्रमशः 'दीर्घ' किंवा 'ऱ्हस्व' होतो.

उदा. तत्र + अयं = तत्रायं

माला + भारी = मालभारी

मुनि + चरे = मुनीचरे
 सम्मा + एव = सम्मदेव
 सम्म + धम्मो = सम्माधम्मो
 खन्ति + परमं = खन्ती परमं
 जायति + सोको = जायती सोको

२) **सर म्हा द्वे** :- स्वरा नंतर व्यंजन असेल तर त्याचे कधी-कध (व्यंजनाचे) द्वित्व होते.

प + गहो = पग्गहो
 दु + कतं = दुक्कतं, दुक्कटं
 वि + गहो = विग्गहो

३) **चतुत्थ दुतिये स्वेसं ततिय पठमा** :- जर कोणत्याही वर्गातील चतुर्थ किंवा द्वितीय वर्ण संयुक्त (जोडाक्षर) असेल, तर त्यातील पहिल्याचा क्रमशः त्याच वर्गातील तृतीय किंवा प्रथम वर्ण होतो.

नि + घोसो = निग्घोसो = निग्घोसो
 अ + खन्ति = अख्खन्ति = अक्खन्ति
 सेत + छत्तं = सेतच्छत्तं = सेतच्छत्तं
 यस + थेरो = यस्त्थेरो = यस्त्थेरो
 नि + ठानं = निठठानं = निठ्ठानं
 अ + फुटं = अप्फुटं = अप्फुटं

४) **ए ओ न म वण्णे** :- 'ए' किंवा 'ओ' च्या नंतर जरी कोणताही वर्ण असेल, तर त्यांचा ('ए' किंवा 'ओ' चा) कधी कधी 'अ' होतो.

उदा. सो + सीलवा = ससीलवा
 एसो + धम्मो = एस धम्मो
 याचके + आगते = याचकमागते
 अकरम्हसे + ते = अकरम्हस ते
 एसो + अत्थो = एस अत्थो
 अग्गो + अक्खायति = अग्गमक्खायति

३. निग्गहीत सन्धि

निग्गहीत म्हणजे अनुस्वार, अनुस्वारा सोबत केव्हा केव्हा स्वर किंवा व्यंजन जोडले जाते तेव्हा निग्गहीत सन्धि होते.

१) **निग्गहीत** :- कधी कधी निग्गहीताचा (अनुस्वाराचा) आगम होतो.

उदा. चक्खु + उदपादि = चक्खुंउदपादि
 त + खणे = तंखणे
 त + सभावो = तंसभावो
 अव + सिरो = अवंसिरो

पुरिम + जाति = पुरिमं जाति

याव + चिध = यावञ्चिध

२) लो पो :- कधी कधी निग्गहीताचा लोप होतो.

उदा. सं + रत्तो = स + रत्तो = (व्यञ्जने दीर्घरस्सा) सारत्तो

सं + रागो = सारागो

सं + रम्भो = सारम्भो

बुध्दानं + सासनं = बुध्दान सासनं

एवं + अहं = एवाहं

कथं + अहं = कथाहं

गन्तुं + कामो = गन्तुकामो

३) प र स रस्स :- निग्गहीतानंतर येणाऱ्या स्वराचा कुठे-कुठे लोप होतो.

उदा. त्वं + असि = त्वंसि

वीजं + इव = वीजंव

इदं + अपि = इदम्पि

अभिनन्दुं + इति = अभिनन्दुन्ति

किं + इति = किन्ति

किं + इदानि = किन्दानि

अलं + इदानि = अलन्दानि

४) व गो व ग्ग न्तो :- निग्गहीतानंतर जर कोणता वर्गीय वर्ण असेल तर विकल्पाने त्याचा (निग्गहीताचा) त्याच वर्गाचा अंतिम वर्ण होतो.

उदा. तं + करोति = तङ्करोति

तं + चरति = तञ्चरति

तं + ठाणं = तण्ठानं

तं + धनं = तन्धनं

तं + पाति = तम्पाति

५) ये व हि सु ज्जो :- जर निग्गहीतानंतर 'य', 'एव' तथा 'हि' शब्द असेल तर निग्गहीचा कधी कधी 'ज्ज' होतो.

उदा. यं + यं एव = यज्जदेव

तं + एव = तज्जेव

तं + हि = तज्जिह

पच्चन्तं + एव = पच्चन्तज्जेव

६) ये सं स्स :- 'य' जर नंतर असेल तर पुर्वस्थित 'सं' शब्दाच्या निग्गहीताचा (अनुस्वाराचा) 'ज' होतो.

उदा. सं + यमो = सज्जमो

सं + यमो = सञ्जमो

७) म य दा सरे :- जरा अनुस्वारानंतर स्वर नंतर असेल, तर कधी कधी पुर्वस्थित निगहीताचा 'म' 'य' किंवा 'द' आदेश होतो.

उदा. तं + अहं = तमहं

तं + इदं = तयिदं

तं + अलं = तदलं

८) त द मि ना दी नि :- खालील सन्धि निपात आहेत.

तं + इमिना = तदमिना

सकिं + आगामी = सकदागामी

एकं + इध अहं = एकमिदाहं

संविधाय + अवहारो = संविदावहारो

वारिनो + वाहको = वलाहको

जीवन + मुतो = जीमुतो

छव + सयनं = सुसानं

९) सं यो गा दि लो पो :- संयोगाच्या आदिभूत अवयवाचा कधी कधी लोप होतो.

जसे पूफ् + अस्सा = पुफ्सा (अस् जो आदिभूत अवयव आहे त्याचा लोप झाला आहे)

जायते + अग्नि = जायते गिनि (अग जो अदिभूत अवयव आहे त्याचा लोप झाला आहे)

सर्वनाम विभाग

सब्ब = सर्व पुल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सब्बो	सब्बे
दुतिया	सब्बं	सब्बे
ततिया	सब्बेन	सब्बेहि, सब्बेभि
चतुत्थी	सब्बेस्स	सब्बेसं, सब्बेसानं
पञ्चमी	सब्बम्हा, सब्बस्मा	सब्बेहि, सब्बेभि
छट्ठी	सब्बस्स	सब्बेसं, सब्बेसानं
सत्तमी	सब्बम्हि, सब्बस्मिं	सब्बेसु
आलपन	सब्ब, सब्बा	सब्बे

नपुंसक लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सब्बं	सब्बानि
दुतिया	सब्बं	सब्बे, सब्बानि
आलपन	सब्ब, सब्बा	सब्बानि

शेष पुल्लिङ्ग प्रमाणे.

स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सब्बा	सब्बा, सब्बायो
दुतिया	सब्बं	सब्बा, सब्बायो
ततिया	सब्बाय	सब्बाहि, सब्बाभि
चतुत्थी	सब्बस्सा, सब्बाय	सब्बासं, सब्बासानं
पञ्चमी	सब्बाय	सब्बाहि, सब्बाभि
छट्टी	सब्बस्सा, सब्बाय	सब्बासं, सब्बासानं
सत्तमी	सब्बस्सं, सब्बायं	सब्बासु
आलपन	सब्बे	सब्बा, सब्बायो

कतर, कतम, उभय, इतर, अज्ज, अज्जतर, अज्जतम शब्दांचे रुप 'सब्ब' शब्द प्रमाणे असणार.

पुब्ब, पर, अपर, दक्खिण, उत्तर तसेच अधर हया सहा शब्दांची रुपे सब्ब शब्दाप्रमाणेच होतील परंतु पठमा अनेक वचनात हयांची दोन दोन रुपे होतील.

उदा. पुब्बे पुब्बा, परे परा, अपरे अपरा, दक्खिणे दक्खिणा, उत्तरे उत्तरा, अधरे अधरा.

किं = कोण पुल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	को	के
दुतिया	कं	के
ततिया	केन	केहि, केभि
चतुत्थी	कस्स, किस्स	केसं, केसानं
पञ्चमी	कम्हा, कस्मा, किस्मा	केहि, केभि
छट्टी	कस्स, किस्स	केसं, केसानं
सत्तमी	कम्हि, किम्हि, कस्मिं, किस्मिं	केसु

नपुंसक लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	किं, कं	के, कानि
दुतिया	कि, कं	के, कानि

शेष पुल्लिङ्ग प्रमाणे.

स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	का	का, कायो
दुतिया	कं	का, कायो
ततिया	काय	काहि, काभि
चतुत्थी	कस्सा, काय	कासं, कासानं
पञ्चमी	काय	काहि, काभि
छट्टी	कस्सा, काय	कासं, कासानं
सत्तमी	कस्सं, कायं	कासु

य=जो शब्दाची रूपे तिन्ही लिंगात 'किं' शब्दाप्रमाणे होतात.

पुल्लिङ्ग = यो ये, यं ये, येन येहि येभि, यस्स येसं येसानं, यम्हा यस्मा येहि येभि, यस्स येसं येसानं,
यम्हि यस्मिं येसु

नपुंसकलिङ्ग = यं ये यानि, यं ये यानि, शेष पुल्लिङ्ग प्रमाणे.

स्त्रीलिङ्ग = या या यायो, यं या यायो, याय याहि याभि, यस्सा याय यासं यासानं, याय याहि याभि,
यस्सा याय यासं यासानं, यस्सं यायं यासु

त, त्य = तो पुल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सो, स्यो	ते, ने
दुतिया	तं, नं	ते, ने
ततिया	तेन, नेन	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि
चतुत्थी	तस्स, नस्स, अस्स	तेसं, नेसं, तेसानं, नेसानं
पञ्चमी	तम्हा, अम्हा, नम्हा, तस्मा, नस्मा, अस्मा	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि
छट्टी	तस्स, नस्स, अस्स	तेसं, नेसं, तेसानं, नेसानं
सत्तमी	तम्हि, अम्हि, नम्हि, तस्मिं, अस्मिं, नस्मिं	तेसु, नेसु

नपुंसक लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	तं, नं,	ते, ने, तानि, नानि
दुतिया	तं, नं,	ते, ने, तानि, नानि

शेष पुल्लिङ्ग प्रमाणे.

स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	सा, स्या	ता, ना, तायो, नायो
दुतिया	तं, नं,	ता, ना, तायो, नायो
ततिया	ताय, नाय, तस्सा, तिस्सा	ताहि, नाहि, ताभि, नाभि
चतुत्थी	तिस्साय, तस्साय, अस्साय, तिस्सा, तस्सा, ताय	तासं, आसं, तासानं
पञ्चमी	ताय, नाय, तस्सा	ताहि, नाहि, ताभि, नाभि
छट्ठी	तिस्साय, तस्साय, अस्साय, तिस्सा, तस्सा, ताय, अस्सा	तासं, आसं, तासानं
सत्तमी	तिस्सं, तस्सं, अस्सं, तायं, तस्सा, तिस्सा	तासु

अम्ह (मी)

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	अहं	मयं, अस्मा, अम्हे, नो
दुतिया	मं, ममं	अम्हं, अम्हाकं, अम्हे, नो
ततिया	मया, मे	अम्हेहि, अम्हेभि, नो
चतुत्थी	मम, मय्हं, अम्हं, ममं, मे	अस्माकं, अम्हाकं, अम्हं, अम्हे, नो
पञ्चमी	मया	अम्हेहि, अम्हेभि
छट्ठी	मम, मय्हं, अम्हं, ममं, मे	अम्हाकं, अम्हं, अम्हे, नो
सत्तमी	मयि	अस्मासु, अम्हेसु

तुम्ह (तू)

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	त्वं, तुवं	तुम्हे, वो
दुतिया	तं, तवं, तुवं, त्वं	तुम्हं, तुम्हाकं, तुम्हे, वो
ततिया	त्वया, तया, ते	तुम्हेहि, तुम्हेभि, वो
चतुत्थी	तव, तुय्हं, तुम्हं, ते	तुम्हाकं, तुम्हे, वो
पञ्चमी	त्वया, तया, त्वम्हा	तुम्हेहि, तुम्हेभि
छट्ठी	तव, तुय्हं, तुम्हं, ते	तुम्हाकं, तुम्हे, वो
सत्तमी	त्वयि, तयि	तुम्हेसु

एत (हा) पुल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	एसो	एते
दुतिया	एतं, एनं	एते, एने
ततिया	एतेन	एतेहि, एतेभि

चतुर्थी	एतस्स	एतेसं, एतेसानं
पञ्चमी	एतम्हा, एतस्मा	एतेहि, एतेभि
छट्ठी	एतस्स	एतेसं, एतेसानं
सत्तमी	एतम्हि, एतस्मिं	एतेस

एत (हे) नपुंसक लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	एतं	एते, एतानि
दुतिया	एतं	एते, एतानि

उर्वरित पुल्लिङ्ग प्रमाणे

एत (ही) स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	एसा	एता, एतायो
दुतिया	एतं	एता, एतायो
ततिया	एताय	एताहि, एताभि
चतुर्थी	एतिस्साय, एतिस्सा, एताय	एतासं, एतासानं
पञ्चमी	एताय	एताहि, एताभि
छट्ठी	एतिस्साय, एतिस्सा, एताय	एतासं, एतासानं
सत्तमी	एतिस्सं, एतस्सं, एतासं	एतासु

१. इम (हा) पुल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	अयं	इमे
दुतिया	इमं	इमे
ततिया	अनेन, इमिना	एहि, एभि, इमेहि, इमेभि
चतुर्थी	अस्स, इमस्स	एसं, एसानं, इमेसं, इमेसानं
पञ्चमी	अस्मा, इमस्मा, इमम्हा	एहि, एभि, इमेहि, इमेभि
छट्ठी	अस्स, इमस्स	एसं, एसानं, इमेसं, इमेसानं
सत्तमी	अस्मिं, इमम्हि, इमस्मिं	एसु, इमेसु

इम (हे) नपुंसक लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	इदं, इमं	इमे, इमानि
दुतिया	इदं, इमं	इमे, इमानि

उर्वरित पुल्लिङ्ग प्रमाणे

इम (ही) स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	अयं	इमा, इमायो
दुतिया	इमं	इमा, इमायो
ततिया	इमाय	इमाहि, इमाभि
चतुत्थी	अस्साय, अस्सा, इमिस्साय, इमिस्सा, इमाय	इमासं, इमासानं
पञ्चमी	इमाय	इमाहि, इमाभि
छट्टी	अस्साय, अस्सा, इमिस्साय, इमिस्सा, इमाय	इमासं, इमासानं
सत्तमी	अस्सं, इमिस्सं, इमायं	इमासु

अमु (तो) पुल्लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	असु, अमुको	अमू, अमुयो
दुतिया	अमुं	अमू, अमुयो
ततिया	अमुना	अमूहि, अमूभि
चतुत्थी	अमुस्स	अमूसं, अमूसानं
पञ्चमी	अमुना, अमुम्हा, अमुस्सा	अमूहि, अमूभि
छट्टी	अमुस्स	अमूसं, अमूसानं
सत्तमी	अमुम्हि, अमुस्मिं	अमूसु

अमु (ते) नपुंसक लिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	अदुं, अमुं	अमू, अमूनि
दुतिया	अदुं, अमुं	अमू, अमूनि

उर्वरित पुल्लिङ्ग प्रमाणे

अमु (ती) स्त्रीलिङ्ग

विभक्ति	एकवचन	अनेकवचन
पठमा	असु, अमु	अमू, अमुयो
दुतिया	अमुं	अमू, अमुयो
ततिया	अमुया	अमूहि, अमूभि
चतुत्थी	अमुस्सा, अमुया	अमूसं, अमूसानं
पञ्चमी	अमुया	अमूहि, अमूभि
छट्टी	अमुस्सा, अमुया	अमूसं, अमूसानं
सत्तमी	अमुस्सं, अमुयं	अमूसु

अव्यय प्रकरण

ज्या शब्दाचे रूप लिंग वचन आणि विभक्ति मुळे बदलत नाही त्या शब्दांना अव्यय म्हणतात. अव्यय पाच प्रकारचे असतात. १) उपसर्ग २) हेत्वर्थक/निमित्तार्थक ३) पूर्वकालवाचक ४) तद्धित ५) रुढी

१. उपसर्ग

उपसर्ग वीस आहेत. प, परा, नि, नी, उ, दु, सं, वि, अव, अनु, परि, अभि, अधि, पति, सु, आ, अति, अपि, अप, उप.

उपसर्ग क्रियापदाच्यापूर्वी लागतात. त्यामुळे केव्हा केव्हा धातूच्या अर्थात काही विशेषता येते. तर केव्हा धातूचा अर्थ पूर्णपणे बदलतो.

जसे, जहति = पजहति
किरति = विष्किरति
हरति = पहरति
गच्छति = आगच्छति

१. 'प' उपसर्ग

हर = हरति = घेवून जाणे प + हर = पहरति = प्रहार करतो
जान = जाणणे प + जान = पजानाति = प्रज्ञेने जाणतो
छिन्द = कापणे प + छिन्द = पच्छिन्दति = पूर्णपणे कापतो
पधावति = धावणे प + धाव = पधावति = धावत पुढे निघून जातो इत्यादि.

२. 'परा' उपसर्ग

जि = जिकणे पराजयति = पराजित होतो
भू = होणे पराभवति = पराभव होतो
इ = जाणे पलेति = पळून जातो
कम = चालणे परक्कमति = पराक्रम करतो
मस = स्पर्श करणे परामसति = पकडतो इत्यादि

३. ४. 'नि - नी' उपसर्ग

कम = जाणे निक्खमति = बाहेर पडतो
कर = करना निक्करोति = कमी लेखतो
पत = पडणे निप्पतति = बाहेर पडतो
ठापि = ठेवणे निट्ठापेति = समाप्त करतो इत्यादि

५) 'उ' उपसर्ग

गम = जाणे उगच्छति = वर उठतो
भू = असणे उद्भवति = उत्पन्न होतो
ठा = उभे रहाणे उट्टुहति = उठतो
लूप = विनाश करणे उल्लुम्पति = वाचवतो इत्यादि

६) 'दु' उपसर्ग

कर = करणे
गम = जाणे

दुक्कर = कठीण, दुष्कर
दुग्गत = दुर्गतीला गेलेला
दुग्गन्ध = दुर्गन्ध
दुच्चरित = दुश्चरीत्र इत्यादि

७) 'सं' उपसर्ग

युज = जोडणे
वद = बोलणे
वर = स्वीकार करणे
वस = रहाणे

संयुज्जति = एकत्र जोडतो
संवदति = एकमत होतो
संवरति = झाकतो
संवसति = सोबत राहतो इत्यादि

८) 'वि' उपसर्ग

चर = चालणे
किर = पसरवणे
भज = भाग करणे
की = खरेदी करणे
कर = करणे

विचरति = इकडे-तिकडे फिरतो
विष्पकिरति = चारी बाजूला पसरवतो
विभजति = चांगली व्याख्या करतो
विक्विणाति = विकतो
विकरोति = विकृत करतो इत्यादि

९) 'अव' उपसर्ग

कम = जाणे
खिप = फेकणे
जा = जाणणे
मन = जाणणे

अवक्कमति = जवळ जातो
अवक्खिपति = खाली फकतो
अवजानाति = निंदा करतो
अवमज्जति = तिरस्कार करतो इत्यादि

१०) 'अनु' उपसर्ग

कम्प = कंप पावणे
कर = करणे
कम = चालणे
गम = जाणे

अनुकम्पति = अनुकंपा करतो
अनुकरोति = अनुकरण करतो
अनुक्कमति = पाठलाग करतो
अनुगच्छति = मागून जातो इत्यादि

११) 'परि' उपसर्ग

कत = कापणे
इक्ख = बघणे
चर = चालणे
भास = बोलणे

परिकन्तति = चारी बाजूने कापतो
परिक्खति = परिक्षा घेतो
परिचरति = सेवा करतो
परिभासति = निंदा करतो इत्यादि

१२) 'अभि' उपसर्ग

जा = जाणणे
नन्द = प्रसन्न होणे
वद = बोलणे

अभिजानाति = उत्तमप्रकारे जाणतो
अभिनन्दति = अधिक प्रसन्न होतो
अभिवदति = अभिवादन करतो

हर = आणणे	अभिहरति = समर्पण करतो	इत्यादि
१३) 'अधि' उपसर्ग		
ठा = उभा रहाणे	अधिद्वहति = अधिष्ठान करतो	
पत = पडणे	अधिपतति = नष्ट होतो	
भू = असणे	अधिभवति = पराभव करतो	
वस = राहणे	अधिवासेति = स्वीकार करतो	इत्यादि
१४) 'पति' उपसर्ग		
कर = करणे	पटिकरोति = प्रतिकार करतो	
इक्ख = बघणे	पटिक्खति = प्रतिक्षा करतो	
खिप = फेकणे	पटिक्खिपति = अस्वीकार करणे	
बह = भार उचलणे	पटिबाहति = थांबवतो	
मुच = सोडणे	पटिमुञ्चति = बांधतो	इत्यादि
१५) 'सु' उपसर्ग		
सुगन्ध	सुकत = सुकृत	
सुघर	सुकर	
सुचरित	सुकुमार इत्यादि	
१६) 'आ' उपसर्ग		
कस = नांगरणे	आकस्सति = आकर्षित करतो	
गम = जाणे	आगच्छति = येतो	
दा = देणे	आदाति (आददाति) = घेतो	
दिस = दाखवणे	आदिसति = आज्ञा देतो	इत्यादि
१७) 'अति' उपसर्ग		
कम = जाणे	अतिक्कमति = पार करतो	
धाव = धावणे	अतिधावति = पुढे धावतो	
पात = पाडणे	अतिपातेति = नष्ट करतो	
भुज = खाणे	अतिभुञ्जति = खूप खातो	इत्यादि
१८) 'अपि' उपसर्ग		
धा = धारण करणे	अपिधान = झाकतो	
लप = बोलणे	अपिलपेति = फुशारक्या मारतो	इत्यादि
१९) 'अप' उपसर्ग		
इ = जाणे	अपेति = बाजूला होतो	
कर = करणे	अपकरोति = इजा करतो	
चि = निवडणे	अपचायति = सत्कार करतो	
नम = झुकणे	अपनमति = निघून जातो	इत्यादि
२०) 'उप' उपसर्ग		

कर = करणे	उपकरोति = उपकार करतो
गम = जाणे	उपगच्छति = जवळ जातो
चर = चालणे	उपचरति = सेवा करतो / व्यवहारात आणतो
पत = पडणे	उप्पतति = उडतो, उडी मारतो

२. निमित्तार्थक अव्यय (Infinitive)

‘हे करण्यासाठी’ किंवा ‘ह्या कामाच्या निमित्ताने’ या अर्थानी धातुच्या नंतर ‘तुं’ ‘ताये’ व ‘तवे’ हे प्रत्यय असतात.

उदा. कातुं गच्छति ।

कत्ताये गच्छति ।

कातवे गच्छति ।

(करस्सा तवे = ‘तवे’ प्रत्यय येण्यामुळे कर ‘धातुचा कार’ असा आदेश होता)

- करण्यासाठी जातो /- करायला जातो.

पचितुं = शिजविण्यासाठी, खादितुं, खाण्यासाठी, गन्तुं = जाण्यासाठी, दातुं देण्यासाठी,

ठातुं = उभे राहण्यासाठी

३. पूर्वकालिक अव्यय (Gerund)

१) **पुब्बेक कत्तुकानं** = ज्या दोन क्रियांचा एकच कर्ता असतो. त्या क्रियांतील पहिल्या क्रियेच्या धातुनंतर, विकल्पाने ‘तून’, त्वान, त्वा प्रत्यय असतात.

उदा. सो सोतून याति ।

सो सुत्वान याति ।

सो सुत्वा याति ।

- तो ऐकून जातो.

२) **पटि से धे लं ख लू नं तुन क्त्वान क्त्वा वा**

निषेध करण्याच्या अर्थाने जर ‘अलं’ किंवा ‘खलु’ हे शब्द वाक्यात आले. तर विकल्पाने वरील प्रत्यय येतात.

उदा. अलं सोतून, खलु सोतून

अलं सुत्वान, खलु सूत्वान

अलं सुत्वा, खलु सूत्वा

अलं सुतेन, खलु सूतेन

- ऐकणे निरर्थक आहे.

३) **प्यो वा त्वा स्स स मा से**

धातू बरोबर समास असेल तर ‘त्वा’ प्रत्ययाचा ‘य’ असा आदेश होतो

उदा. अभिभवित्वा = अभिभूय = तिरस्कार करून

अभिवन्दित्वा = अभिवन्दिय = अभिवादन करुन

४) तुं या ना

धातू बरोबर समास असेल तर 'त्वा' प्रत्ययाचा 'तुं' किंवा 'यान' असा आदेश होतो.

उदा. अभिहरित्वा = अभिहऽुं = आणून

अनुमोदित्वा = अनुमोदियान = अनुमोदन करणे

५) मूळ धातू किंवा धातूच्या रूपाला 'त्वा' प्रत्यय जोडतात. कधी कधी 'इ' स्वर जोडून किंवा न जोडता पूर्वकालवाचक अव्यय बनवितात.

उदा. पच + इ + त्वा = पचित्वा = शिलवु

खाद + इ + त्वा = खादित्वा = खाऊन

गम + त्वा = गन्त्वा = जाऊन

हन + त्वा = हन्त्वा = ठार मारुन

६) धातूच्या पूर्वी उपसर्ग असेल तर पुढे येणा-या त्वा प्रत्ययाचा 'य' असा आदेश होतो.

उदा. आ + गम + य = आगम्म = येऊन

आ + दा + य = आदाय = घेऊन

आ + रुह + य = आरुह्य = चढून

अव + रुह + य = ओरुह्य = उनरुन

काहि वेगळ्या प्रकारे होणारि क्रियापदे धातु

भुञ्जति = भुञ्जित्वा, भुत्वा = खाऊन

आगच्छति = आगत्वा, आगम्म = येऊन

हनति = हनित्वा, हन्त्वा = ठार मारुन

ददाति = ददित्वा, दत्वा = देऊन

तिट्ठति = ठत्वा = उभे राहू

निक्खमति = निक्खमित्वा, निक्खम्म = बाहेर पडून

पजहति = पजहित्वा, हाय = सोडून

पस्सति = पस्सित्वा, दिस्वा = पाहून

उट्ठहति = उट्ठहित्वा, उट्ठाय = उठून

४. तद्धित

नाम आणि सर्वनाम यांच्या पुढे तद्धिताचे काही प्रत्यय लावून अव्यय तयार होतात. तद्धिताचे १४ प्रत्यय आहेत.

तो, त्र, त्थ, धि, हिं, हं, दा, था, धा, ज्झ, एधा, क्खत्तुं सो, आणि, ची

१. तो

तो प ज्व म्या

पंचमी विभक्तीच्या अर्थाने बहुधा शब्दाच्या पुढे 'तो' प्रत्यय येतो.

गामस्मा गच्छति = गामतो गच्छति = गावातून जातो .

इ तो ते त्तो कु त्तो

चोरतो भायति = चोराला घाबरतो
 कुतो आगच्छति = कुटून येतो ?
 ततो आगच्छति = तेथून येतो
 यतो आगच्छति = जेथून येतो
 इतो आगच्छति = येथून येतो
 अतो आगच्छति = येथून येतो

अ भ्या दी हि

अभि अभितो = दोन्ही बाजूने
 परि परितो = चारही बाजूने
 पच्छा पच्छतो = पाटून
 हेट्टा हेट्टतो = खालून

आ द्या दी हि

आदि आदितो = सुरुवातीपासून
 मज्झ मज्झतो = मधून
 अन्त अन्ततो = शेवटून
 पिट्ठि पिट्ठितो = पाटून
 पस्स पस्सतो = बाजूने
 मुख मुखतो = समोरून

२, ३ त्र. त्थ

स ब्बा दि तो स त्त म्या त्र त्था

सब्ब आदितो सत्तमी त्र त्थ

सप्तमी च्या ठिकाणी 'सब्ब' इ शब्दांना 'त्र' 'त्थ' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

सब्बस्मिं सब्बत्र, सब्बत्थ = प्रत्येकामध्ये, प्रत्येक ठिकाणी
 यस्मिं यत्र, यत्थ = ज्यामध्ये, जेथे
 तस्मिं तत्र, तत्थ = त्यामध्ये, तेथे
 पर परत्र, परत्थ = दूसऱ्या ठिकाणी

क त्थे त्थ कु त्रा त्र क्वे हि ध

कस्मिं कत्थ, कुत्र, क्व = कुठे
 एतस्मिं अत्र, एत्थ = येथे
 अस्मिं इध, इह = येथे

४. धि = धि स ब्बा वा

सप्तमी विभक्तीच्या ठिकाणी सब्ब शब्दाच्या पुढे 'धि' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

उदा. सब्बस्मिं = सब्बधि = सर्वत्र

५. हिं = या हिं सप्तमी विभक्तिच्या ठिकाणी 'य' शब्दाच्या पुढे 'हिं' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

उदा. यस्मिं = यहिं = जेथे

६. हं = १) ता हं च सप्तमी विभक्तिच्या ठिकाणी 'त' शब्दाच्या पुढे 'हं' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

उदा. तस्मिं = तहं = तेथे

(२) कु हि क हं सप्तमी विभक्तीच्या ठिकाणी 'किं' शब्दाच्या पुढे 'हिं' 'हं' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

उदा. कस्मिं = कुहिं, कुहं = कोठे ('किं' ची सप्तमी विभक्ती)

कथं = कसे

कुहिंचन = कुहिञ्चि = कोठेहि

७. दा =

स ब्बे क ज्ज य ते हि काले दा = 'सब्ब', 'एक', 'अज्ज', 'य' आणि 'त' ह्या शब्दांपुढे काळाच्या अर्थाकरीता 'दा' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

सब्ब, एक, अज्ज, य, त

सब्बस्मिं काले

सब्बदा = सगळ्या वेळी

एकस्मिं काले

एकदा = एके वेळी

अज्जस्मिं काले

अज्जदा = दुसऱ्या वेळी

यस्मिं काले

यदा = ज्या वेळी

तस्मिं काले

तदा = त्या वेळी

क दा कु दा स दा धु ने दानि

कदा, कुदा, सदा, अधुना आणि इदानि ह्या सारख्या निपातांचा (अपवादांचा) वापर अव्यय म्हणून होतो.

कस्मिं काले

कदा, कुदा = कोणत्या वेळी ?

सब्बस्मिं काले

सदा = प्रत्येक वेळी

इमस्मिं काले

अधुना, इदानि = ह्या वेळी

अज्ज स ज्जु - अ प र ज्जु - ए त र हि - क र हा

ह्या निपातांचा वापर सुध्दा अव्यय म्हणून होतो.

अस्मिं अहनि

अज्ज = आज

समाने अहनि

सज्जु = त्या वेळी

अपरस्मिं अहनि

अपरज्जु = दुसऱ्या वेळी

इमस्मिं काले

एतरहि = ह्या वेळी

कस्मिं काले

करह = कोणत्या वेळी ?

८. था

स ब्बा दी हि प का रे था

सबब पकारे इत्यादी शब्दांच्या पुढे 'था' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

सब्बेन पकारेन	सबबथा = सगळ्या प्रकारे
येन पकारेन	यथा = ज्या प्रकारे
तेन पकारेन	तथा = त्या प्रकारे

क थ मि त्थं

कथं इत्थं म्हणजे कोणत्या प्रकारे अशा अर्थाने सुध्दा अव्यय तयार होते.

केन पकारेन	कथं = कसे
इमिना पकारेन	इत्थं = ह्या प्रकारे

९. धा

धा सं ख्या हि

संख्या वाचक अर्थाने 'धा' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

द्विधा करोति = दोन प्रकारे करतो
एकधा, बहुधा, पञ्चधा इत्यादि

१०. एधा

द्वि ती हे धा

वरील अर्थाने संख्यावाचक अर्था करीता.

द्वेधा, तेधा

११. ज्झं

वे का ज्झं

वरील प्रमाणे संख्यावाचक अर्थाने

एकज्झं = एक प्रकारे

एकज्झं करोति, एकधा करोति = एक प्रकारे करतात.

१२. क्खत्तुं

वा र सं ख्या य क्ख तुं

'इतक्या वेळा' ह्या अर्थाने संख्या वाचक शब्दांना 'क्खत्तुं' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

द्वे वारे भुज्जति = द्विक्खत्तुं भुज्जति = दोन वेळा खातो

क ति म्हा = किती वेळा या अर्थाने

कतिक्खत्तुं = किती वेळा

ब हु म्हा धा च पच्चासत्तियं अनेक वेळा या अर्थाने 'धा' किंवा 'क्खत्तुं'

प्रत्यय लावणे जातात.

उदा. बहुधा किंवा बहुक्खत्तुं = अनेक वेळा.

स किं वा = एक वेळा या अर्थाने

उदा. सकिं किंवा एकक्खत्तुं = एक वेळा.

१३. सो

सो वी च्छा ष्प का रे सु वीप्सा (भेद करुन) किंवा प्रकार या अर्थाने शब्दांच्या पुढे 'सो' प्रत्यय लावून अव्यय तयार होते.

वीप्सा (भेद करुन) - खण्डसो = खण्ड खण्ड करुन

एकेकसो = एक एक करुन

प्रकार - पुथुसो = विस्ताराने

सब्बसो = सगळे प्रकार

१४. ची

अ भू त त ङ्गा वे जे नाही त्याच्या असण्याच्या अर्थाने

अधवलं धवलं करोति (धवल म्हणजे शुभ्र)

जे शुभ्र नाही ते शुभ्र करतो.

क रा स भू यो गे कर, अस, भू धातूंच्या योगाने

धवली सिया = शुभ्र होतो. (मूळ अस धातू)

वि का रा ची विकार वाचक शब्दापुढे ची प्रत्यय असतो.

धवली भवति = शुभ्र होतो.

५. रुढि

रुढि अव्यय मुख्यतः तीन प्रकारचे आहेत क) क्रियाविशेषण ख) संयोजकादि ग) विस्मयादिबोधक

क) क्रियाविशेषण :- केव्हा केव्हा क्रिया विशेषण दुतिया किंवा ततिया विभक्तिच्या एकवचना मध्ये राहते

उदा. वेगं गच्छति, वेगेन गच्छति = वेगात जातो

खालील अव्यय क्रियाविशेषणाप्रमाणे उपयोगात आणले जातात.

अगगतो = समोर

अत्थ = येथे

अज्ज = आज

अत्थं = अस्त, विनाश

अज्जदत्थु =

अत्र = येथे

अतीव = अत्याधिक

अद्धा = निश्चयाने

अधुना = ह्या वेळी

अधो = खाली

अन्तरा = मध्यात

अन्तरेन = मध्यात, विना

अन्तो = आत मध्ये

अप्पेव = कदाचित

अप्पेव नाम = कदाचित
 अभिण्हं = सतत
 अमुत्र = परलोकांमध्ये
 अवस्सं = आवश्यक
 आरका = दूर
 आधि = प्रकट
 इंध = प्रेरित करणे
 इत्थं = असे
 इह = येथे
 उच्चं = उंच
 उपरि = वर
 एत्तावता = आतापर्यंत
 एव = निश्चयाने, ठाम पणे
 एवम्पि = असेसुध्दा
 कत्थ = कुठे
 कथञ्चि = कोणत्या प्रकारे
 कदाचि = कदाचित
 कामं = निश्चयाने, ठाम पणे
 किञ्चि = काही काही
 कित्तावता = केव्हा पर्यंत
 कुत्थ = कुठे
 कुहिं = कुठे
 कुत्र = कुठे
 चन = काही
 चिरं = दीर्घवेळ
 चिररत्ताय = उशीरा पर्यंत
 जातु = कधी, निश्चयाने
 तग्घ = निश्चितपणे
 तत्थ = तेथे
 तथरिव = त्याचप्रकारे
 तथेव = तसेच
 तदानि = तेव्हा
 तहं = तेथे
 तावता = तो पर्यंत
 तिरो = लपलेला, पलीकडला
 तेन = त्या हेतूने
 दिवा = दिवसा

अभिक्खणं = सतत
 अमा = सोबत
 अलं = पुरे, बस
 आम = हो
 आरा = दूर
 इध = येथे
 इति = असे
 इदानि = ह्या वेळी, आता
 ईस = थोडे
 उद्धं = वर
 एतरहि = आता
 एत्थ = येथे
 एवं = असे
 कच्चि = काय
 कथं = कसे
 कदा = केव्हा
 कहं = कुठे
 किं = का
 किंसु = कसे
 कीव = केव्हा पर्यंत, किती
 कुदाचनं = केव्हा
 कुहिञ्चनं = कुठेतरी
 क्व = कुठे
 चि = काही
 चिरेण = उशीरा
 चिरस्सं = चिरकाळ
 तं = त्या हेतूने
 ततो = त्या हेतूने
 तत्र = तेथे
 तथा = तसे
 तदा = तेव्हा
 तहिं = तेथे
 ताव = तो पर्यंत
 तिरियं = तिरपे
 तुण्ही = गप्प
 दिट्ठा = आनंदाने, भाग्याने
 दुट्ठु = वाईट

दूरा = दूर
 ध्रुवं = स्थिर, निश्चय
 ननु = विरोध सूचक अव्यय, का
 नहि = नाही
 नीचं = थोडा, खालचा
 नून = निश्चयाने
 पगे = पहाटे
 परम्मुखा = पाठीमागे
 परितो = चारही बाजूने
 पातु = समोर, प्रकट
 पायो = प्रायः
 पुनप्पुनं = वारंवार
 पुरे = समोर
 बलवं = प्रबळतेने
 बही = बाहेर
 बाहिरं = बाहेर
 मा = नाही
 मुधा = बेकार
 मुहु = सतत
 यतो = ज्या उद्देशाने
 यत्र = जेथे
 यथरिव = जसे
 यथाच = जसे
 यथापि = जसे
 यथेव = जसे
 याव = जो पर्यंत, जेवढे
 येन = ज्या उद्देशाने/हेतूने
 रहो = गुप्त
 लहु = लवकर
 विय = सदृश, प्रमाणे
 सकिं = एक वेळा
 सदा = सर्वदा
 सद्धिं = सोबत
 सनिकं = पटकन, शीघ्र
 सब्बतो = चारही बाजूने
 समन्ता = चारही बाजूने
 सम्पति = ह्या वेळी

दोसो = रात्री
 न = नाही
 नमो = नमस्कार
 नाना = भिन्न
 नु = कदाचित, का
 नो = नाही
 पतिरुपं = ठीक, अनुरूप
 परसुवे = परवा
 पसय्ह = बलात्कारने
 पातो = पहाटे
 पुथु = शिवाय
 पुरतो = समोर
 पेच्च = परलोकात
 बहिद्धा = बाहेर
 बाहिरा = बाहेर
 मनं = थोडा
 मिच्छा = खोटे
 मुसा = खोटे
 यं = ज्या कारणाने
 यत्थ = ज्या ठिकाणावर
 यत्तं = असेच
 यथा = जसे
 यथातथं = असेच
 यथाहि = जसे
 यहिं = जेथे
 यावता = जो पर्यंत, जेवढे
 रत्तं = रात्री
 रिते = शिवाय
 विना = शिवाय
 वं = निश्चयाने
 सच्छि = प्रत्यक्ष
 सद्धं = अनुकूल
 सनं = सर्वदा
 सपदि = तात्काळ, त्वरीत
 समन्ततो = चारही बाजूने
 समं = सोबत
 सम्मा = योग्य प्रकारे

सयं = स्वयं	सं = प्रसन्नतापूर्वक
सह = सोबत	सहसा = अकस्मात्
स्वे = उद्या	साधु = ठीक
सामं = स्वतः	साहु = साधु
सायं = संध्याकाळ	सु = अथवा
सुट्टु = योग्य प्रकारे	सुवत्थि = कल्याण
सुवे = उद्या	सेय्यथापि = जसे
सेय्यथापि नाम = जसे	हिय्यो = काल
हेट्टा = खाली	

(ख) संयोजकादि

- उद = किन्तु बुद्धं सरणं गच्छसि, उद अज्जं सरणं ?
 उदाहु = किन्तु बुद्धं सरणं गच्छसि, उदाहु अज्जं सरणं ?
 किमु = जीवितक्खये पत्ते किमु खीरभोजनं ?
 किमुत्त = जीवितक्खये पत्ते किमुत्त खीरभोजनं ?
 च = समणो बुद्धं वन्दति च सीलं रक्खति च ।
 चे = बुद्धो भवेय्य चे, मारं जेस्सति ।
 यदि = यदि बुद्धो भवेय्य, मारं जेस्सति ।
 स चे = सचे बुद्धो भवेय्य, मारं जेस्सति ।

(ग) विस्मयादिबोधक

- खालील विस्मयादि बोधक अव्यय आहेत.
 अङ्ग = हे !
 अत्थु = असे होऊ दे किंवा इर्ष्या निर्देश करताना
 एवं = हो !
 अट्ठा = निश्चितपणे
 अम्भो = हे !
 अरे । अहो = आश्चर्य आहे
 जे = स्त्रियांना संबोधन करण्यासाठी . (जसे गे आये ! गे अय्या ! गे बाय !)
 धि = धिक्कार !
 भो = हे !
 रे । वे = निश्चितपणे
 साधु = स्वीकृती दर्शविण्याकरीता
 हंहो = हे !
 हन्द = प्रेरणा दर्शविणारे
 हा = शोक दर्शविणारे

हि = आ: !

हे = हे!

खालील अव्ययांचा स्वतःचा काही अर्थ नाही मात्र ते वाक्यालंकारा करीता वापरतात.

उदा. अस्सु, खो, चे, पन, यग्घे, सुदं, ह

तयो अस्सु धम्मा जहिता भवन्ति ! तेन खो पन समयेन ?

संख्या

एक	एकादस, एकारस	एकवीसति	एकतिसति	एकचत्ताळीसति
द्वि, द्वे	द्वादस, बारस	द्वेवीसति, द्वावीसति	द्वतिसति, बत्तिसति	द्वाचत्ताळीसति, द्विचत्ताळीसति
ति	तेरस, तेळस	तेवीसति	तेतिसति	तेचत्ताळीसति, तिचत्ताळीसति
चतु	चुद्दस, चोद्दस, चतुद्दस	चतुवीसति	चतुतिसति	चतुचत्ताळीसति, चोत्ताळीसति, चुत्ताळीसति
पञ्च	पञ्चदस, पन्नरस	पञ्चवीसति	पञ्चतिसति	पञ्चचत्ताळीसति
छ	सोळस, सोरस	छब्बीसति	छतिसति	छचत्ताळीसति
सत्त	सत्तरस, सत्तदस	सत्तवीसति	सत्ततिसति	सत्तचत्ताळीसति
अट्ट	अट्टारस, अट्टादस	अट्टवीसति	अट्टतिसति	अट्टचत्ताळीसति, अट्टचत्तारीसति
नव	एकूनवीसति	एकूनतिसति	एकूनचत्ताळीसति	एकूनपञ्जासा
दस	वीसति	तिसति	चत्ताळीसति	पञ्जासा

एकपञ्जासा	एकसट्ठि	एकसत्तति	एकासीति	एकनवुति
द्विपञ्जासा, द्वेपञ्जासा	द्वासट्ठि, द्वेसट्ठि, द्विसट्ठि	द्वासत्तति, द्वेसत्तति	द्वेअसीति, द्वासीति	द्वानवुति, द्विनवुति, द्वेनवुति
तिपञ्जासा, तेपञ्जासा	तेसट्ठि, तिसट्ठि	तेसत्तति, तिसत्तति	तेअसीति	तेनवुति, तिनवुति
चतुपञ्जासा	चतुसट्ठि	चतुसत्तति	चतुरासीति	चतुनवुति
पञ्चपञ्जासा	पञ्चसट्ठि	पञ्चसत्तति	पञ्चासीति	पञ्चनवुति
छपञ्जासा	छसट्ठि	छसत्तति	छासीति	छन्नवुति
सत्तपञ्जासा	सत्तसट्ठि	सत्तसत्तति	सत्तासीति	सत्तनवुति
अट्टपञ्जासा	अट्टसट्ठि	अट्टसत्तति	अट्टासीति	अट्टनवुति

एकूनसट्टि	एकूनसत्तति	एकूनासीति	एकूननवुति	एकूनसतं
शट्टि	सत्तति	असीति	नवुति	सतं